Sproget i Industrisamfundet

Modersmål-Selskabets

Årbog 1981

Redaktion : Per Jespersen

FORLAGET I HAARBY

© Forfatterne, Modersmål-Selskabet
og Forlaget i Haarby

Omslag: Sven Havsteen-Mikkelsen
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD
Tryk: Styrbæks Bogtrykkeri, Faaborg

ISBN 87-87750-13-9

I årbogens redaktionsudvalg desuden:

Fabrikant Dagmar Andreasen
Fhv. seminarielektor Poul Hansen
Forfatter og overlærer Poul A. Jørgensen

Modersmål-Selskabet har tidligere udgivet:

Vort modersmål er . . .
Årbog 1980, Forlaget i Haarby.
Udsolgt.

Hvor går dansk hen?
Syv synspunkter på modersmål og danskundervisning.
SK-Forlag, Randerup, 1981.

Indholdsfortegnelse

Forord 7

Hvad taler man om i industrisamfundet? 9
af Niels Frost

Billedsprog eller »Tak for komplimenten!« 17
af Mogens Frohn Nielsen

Lægeligt og lægevidenskabeligt sprog 22
af Povl Riis

Din-min mening-medbestemmelse, eller ... 29
af Willy Sahl

Påvirkninger udefra 32
af Mogens Boman

Magisterpis i sengehalmen 36
af Svend Heinild

Hvad gør industrikulturen ved vores sprog? 44
af Vilhelm Nielsen

Sprog, teknologi og den jævne mand 54
af Poul Erik Henriksen

Ledersproget. Fremmedord som magtmiddel 56
af Arne Lund

Samtale og solidaritet 59
af Dagmar Andreasen

Det danske sprog i et informationssamfund 65
af Aase Boesen

Al magt til billedet 73
af Gert Smistrup

Informationsalderen. Elite og almue 79
af Werner Rasmussen

Svært, men fornødent 84
af Mette Koefoed Bjørnsen

Modemeninger og modesprog 90
af Chr. Einfeldt

Den sproglige kløft mellem eksperter og befolkning 94
af O. K. Petersen og Åge Valbak

Tingsliggørelse i sproget - eksemplificeret ved ansvarsbegrebets udvikling 99
af Svend Erik Olsen

Teatrets sprog 104
af Arne Aabenhus

Om forfatterne 109

Sprogdebatten 113

Forord

Hermed præsenteres Modersmål-Selskabets årbog 1981 – den anden i rækken. Det har været bestyrelsens agt denne gang at belyse problemerne omkring sproget i en moderne, industriel og teknokratisk tidsalder. Disse år er måske nærmest at betragte som overgangsår imellem det industrielle samfund og det informative samfund, hvilket gør det endnu mere påkrævet at søge at belyse sprogets vilkår og betydning både for det enkelte menneske og for samfundet som helhed.

Allerede i 50'erne så digteren og essayisten Martin A.Hansen de problemer, som det danske sprog er ude i. I *Leviathan* skriver han bl.a.:

Når den naive eller populariserede kundskab tillidsfuldt hengiver sig til det jævne, levende sprog vil »forklaringerne« gang på gang vise sig at være, ikke troværdige forenklinger af den videnskabelige terminologi, men tværtimod forfalskninger. Sproget narrer os og gør os overlegent vidende, netop på de steder, hvor den kyndige præcist kender sig uvidende. Skrider denne udvikling fortsat frem, kan kløften mellem sand kundskab og populær kundskab måske få en ond betydning.

30 år senere, i januar 1981, støder vi på følgende formulering i et foredrag af Helge Baden Nielsen på Askov Højskole:

Opsplitningen af tilværelsen – også af den enkeltes eget liv mellem de erfaringer af livet og tilværelsen, vi faktisk gør og så den indsigt og det livssyn, vi handler på – den stærke specialisering, båret af viljen til at herske over livet og lykken og endelig den stærke dyrkelse af menneskets intellekt, af ekspertviden og ekspertbegavelse – alt dette indebærer en underbelysning af menneskets trang til helhed og sammenhæng. Den levende forbindelse til denne

virkelighedsdimension blev forsømt – også rent sprogligt. Også sproget blev et beherskersprog og et behandlersprog.

Der er sket ikke så lidt med sproget i de 30 år, der ligger imellem disse to formuleringer. Og der vil ske meget mere i årene fremover. Således har flere forskere i Vesten igennem undersøgelser godtgjort, at teknokrati og videnskab tilfører sproget mange nye ord – hovedsageligt substantiver, hvorimod adjektiverne og adverbierne er på retur. Man taler ligefrem om sprogets substantivering.

Et levende sprog er altid i udvikling og er altid en afspejling af den kulturkreds, det tilhører.

Modersmål-Selskabet's bestyrelse er samtlige skribenter til denne årbog meget taknemmelig for deres store arbejde, som er gjort uden honorar. Hver enkelt artikel er et vigtigt bidrag til den nødvendige sprogdebat.

Ligeledes takker bestyrelsen maleren Sven Havsteen-Mikkelsen for det træsnit, der danner denne bogs forside, ligesom bestyrelsen udtrykker sin taknemmelighed til grafikeren Erik Ellegaard Frederiksen, som har stået for den grafiske tilrettelæggelse af bogen.

Desuden rettes en tak til forfatteren P.Jerndorff Jessen, som har bidraget med en del af årbogens små citater.

Per Jespersen

Hvad taler man om i industrisamfundet?

af Niels Frost

Generationen, der fødtes i 30'erne, følte og fornemmede de understrømninger som kom til at forme vor nuværende industrikultur. Den bestående kulturkreds, vi kom til at leve i og opflaskedes med, bøjede sig for videnskabens redskabsfag matematik, fysik og kemi og imponeredes af den tiltagende tekniske landvinding. De fornyende kulturelementer, der lå heri, kom den unge generation til at stå ansigt til ansigt med i skoler og uddannelsessystemer, idet de nævnte fag kun kan dyrkes ved opdragelse til en logisk og stringent tankegang. I øvrigt har Ernst Poulsen, født i 1936, i novellen »Hjernen«, tangeret den ærbødighed, der blev vist den, der magtede at bruge den nye tids redskabsfag.

I begyndelsen skete ingen større forandringer, idet ingen faste systemer endnu havde bundet menneskets åndelige skaberkraft; det kom først meget senere, men kulturgrundlaget, som industrisamfundet skulle bygges på, var lagt.

Livet lærte os senere, at vægtige værdier i sprog og kultur led under denne nydannelse, idet skabende filosofiske tanker, visdom og erfaringer følt på egen krop, erstattedes af teoretiske modeller.

Der var endog kræfter, der arbejdede for, at kulturgrundlaget beskrevet i historien skulle kortes af til kun i hovedtrækkene at beskæftige sig med en periode strækkende sig fra 1870 til samtiden. Og religionen, der gennem århundreder på utallige områder har præget vor kultur, blev erstattet af videnskabens forklaringer og ellers overladt til de forstokkede. En ny tendens mente at have fundet guldkornet ved at forsøge at begrænse sproget til et rent kommunikationsmiddel, foruden, at man helst så, at sproget blev entydigt og anvendt i en kort telegramstil.

Sprogdannelse blev overset, noget der vel ifølge de nye tider ikke hørte hjemme i et bevidsthedsgørende samfund, hvor udvik-

lingen måtte gå hurtigt. Dannelsen var en for langsommelig kulturopdyrkningsproces, der alligevel ikke kunne tilpasses de nye tider.

Resultatet blev, at det altfavnende og grænseoverskridende sprog var en daglig realitet.

En ikke helt uvæsentlig faktor i den nye kulturkrafts fremtrængen var dialektens fortrængning. Dialekten besad også en sprog- og kulturkraft udtrykt bl.a. af jyske digtere som Aakjær, Blicher, Skjoldborg, Anton Berntsen og Hans Povlsen. Det karakteristiske ved den dialektiske sprog- og kulturkreds er, at den er meget værdiladet, men denne værdi fattes vanskeligt af den rigsmålstalende.

For mange har dialekten helt frem til 60'erne været modersmålet. Rigsdansk måtte læres, om ikke som fremmedsprog, så dog som et mål, der ikke i alle egne af landet havde meget til fælles med dialekten.

Omstillingen var vanskelig, men når den alligevel lykkedes i en sådan grad, at rigsmålet også blev modersmål for dialekttalende, skyldes det måske, at det blev regnet for god dannelse at kunne tale og skrive et hæderligt rigsdansk.

Det, der med møje og besvær er blevet lært og tilegnet, bliver let et klenodie – og sådan med rigssproget –. Mange stod derfor helt uforstående, da industrikulturens grænseoverskridende sprog fyldt med bandeord, slang, indholdsløse ord og vendinger og upræcise formuleringer, der sagde: »Goddag mand økseskaft«, blev anvendt som daglig kost.

Selvfølgelig kendte man fra kammeratskabsfællesskabet et sprog, der lignede, men at se samme sprog ublufærdigt brugt i bøger og blade og endog lægge øre til samme i offentlige forsamlinger, havde man ikke troet muligt.

Næsten i samme åndedrag begyndte eliten at bruge fremmedord i et unødigt omfang, og fagfolk fagord i en sådan udstrækning, at når man kiggede på f.eks. en mekanikerregning, var man helt ude at svømme og anede ikke, hvad der var blevet udskiftet i vognen.

Det hele gik så hurtigt, at det vist dårligt trængte ind, hvad udviklingen på lang sigt kunne føre til, men i dag må vi nok erkende, at Aldous Huxley's: »Fagre nye verden« og Orwell's: »1984« havde været på sporet af den nye kulturblomsts frugter.

Mennesket ville have brød – materialistisk velfærd –, men mennesket lever ikke af brød alene – den opdagelse blev måske først gjort i ellevte time.

Industrikulturens guldalder: Ung må verden endnu være

Først i begyndelsen af 60'erne stod den nye kultur i blomst. Kulturelementer som dynamik, effektivisering og rationalisering blev indholdsrige begreber i sproget. »Tid er penge« blev årtiets filosofi. Den tekniske udvikling havde muliggjort, at tidsbesparelsen kunne finde praktisk anvendelse. Materialismen holdt sit indtog, og nyskabte produkters navne vandt indpas i sproget. Nye ord og begreber tilflød sproget fra kendte og ukendte områder, og hævdvundne traditioner og skikke opløstes over en bred front. Det bestående kulturfundament blev betragtet som noget selvfølgeligt, der bare var der, og de snærende bånd herfra blev ofte overskåret, da en kritisk holdning uden sans for åndelige værdier kastede tvivl omkring værdiladede kulturelementer.

I uddannelsessystemet førte dette bl.a. til, at paratviden fortrængtes af færdigheder. Ingen enkelt mening blev tillagt nogen særlig værdi, hvor vægtig den end måtte være. Alle måtte høres, og enhver mening blev vurderet lige højt; pluralismen havde holdt sit indtog.

Demokratiet ændredes fra et handledygtigt instrument til en snakkende maskine, der tankeindholdsmæssigt og sprogligt tilførte kulturen et ordforråd af tvivlsom værdi. Christiansborgsproget bugnede af fraser, der var en sum af det nye kulturelements taktik. »Det er da helt klart« og »ifølge min opfattelse« og lignende fyldeordsagtige vendinger kanaliseredes ud til folket gennem radio, TV og aviser og fandt på den måde vej til

hverdagssproget. Organisationssystemets henholdende og fikse vendinger fik lejlighed til en afsmitning til bredere kredse, og den helt udenforstående forstod aldeles intet.

Psykologiens fagsprog kastede udtryk og vendinger på markedet, og mange forslugte sig på specialistudtalelser i en sådan grad, at snusfornuften havnede i skuffen. Sprogets ordforråd var endnu engang blevet beriget.

Underholdningsbranchen og teatervæsenet ville provokere og vendte det tunge skyts mod borgerlighedens sprog og kultur, men ironien til trods, nåede man ikke ind til nogen kerne, det meste stivnede i et intetsigende buldrende grin.

Sensationspressens malende og beskrivende sprog listede derimod barske ord og udtryk ind i menigmand, hvorved man fik ham til at se verden akkurat som H. C. Andersens »Kai« i »Snedronningen«.

Den øgede velstand åbnede muligheder for større samkvem landenes befolkninger imellem. Sproget berigedes herigennem med en del uoversatte gloser fra de fremmede sprog, som f.eks. amigo, pronto, I love you baby, we need money, Verbot og Jim Crow.

I den bestående kultur fremstod en ny kultur, ungdomsoprøret. Denne tilførte sproget en række ord, der havde noget med narkotika at gøre; desuden tilførte den sproget en række internationale slagord som »make love«, »we want peace« m.fl.

Ungdomskulturen satte medmenneskelighed i højsædet, men tit har den tanke strejfet een, om ikke det var ungdommen på dens egne præmisser, der blev dyrket, og det er noget ganske andet end medmenneskelighed. Selv kultens forsagelse af materielle goder var noget tvetydig, idet det er let at forsage goderne, når de bare er der.

Nogle fandt hverken indhold i det gamle eller det nye, hvorfor man søgte filosofisk tankeindhold i de fremmede religioner. Dette aflæses af ord i sproget som meditation, nirvana og guru.

I samme tidsperiode lærte man at læse billeder i større omfang end tidligere dels gennem fjernsynet, dels gennem læsning af den

kulørte litteratur, triviallitteraturen. Sproget i disse blade hed populært boblesproget, som var enkelt og let forståeligt, hvorfor det også fik en vis afsmitning på talesproget.

Reklamesproget nåede i dette tiår et højdepunkt; det havde nemlig lært at anvende psykologien på en sådan måde, at dette sprog kaldte på barnlige instinkter, magt, begær, sikkerhed og et sorgløst liv.

I slutningen af materialismens guldalderperiode var hverdagen og mange af dens samtaleemner blevet politiseret, og det viste sig nu, at socialismen var blevet en slags tro med ufravigelige meninger om, at mennesket er godt, men omgivelserne gør det til en galning; den filosofi har tilført sproget en række ord og vendinger, som kan udtrykke den nye tros tankeindhold.

Kritikere af den nye kulturs jag og himmelflugt fandtes også, men de mødte en kold følelsesmæssig mur, der bevirkede, at de dels ikke blev hørt, eller rettere ikke forstået, for i næste omgang at få påklæbet en mærkat, hvorpå der stod REAKTIONÆR. Jo, den jagende udvikling fejede som en vind al modstand til side og ensidigheden blev kendetegnet.

Samlet i en sum sker der præcis det samme i denne historiske epoke som i så mange foregående, men der er blot den forskel, og den er væsentlig, at teknikken er kommet for at blive. Den kan gøre mennesket til slave, og den kan stække menneskets skaberkraft og gøre det til en sølle ansvarsløs krøbling. Det modsatte kan ligeså vel ske, men kun såfremt det erkendes, at mennesket til enhver tid selv har ansvar for det skabte og fastholder sin vilje til at ville tage et ansvar, der også vægter det menneskelige.

Man kunne med Kai Hoffmann synge:

»Og tider skifter, og sæder mildnes«, men man burde også have sunget: »Men kunst og kamp kræver stadig stål, det alterbål, hvor vor sjæl skal ildnes, det flammer hedest i bjarkemål.«

Industrikulturens forgyldning havde i det næste årti vanskeligt ved at holde, men kulturblomsten havde bredt sit blæksprutteagtige rodnet og skabt en sproglig og kulturel forvirring, der fik den opvågnende til at knibe sig i armen og spørge: »Er jeg vågen eller drømmer jeg?«

Tiåret blev kaldt nedgangstider, og det fulgte historiens love derved, at i sådanne tider hentes kraften til vanskelighedernes overvindelse i kulturfundamentets skaberkraft. Men evnen til at bruge kraften lod sig ikke umiddelbart se, idet folket følte sig båset og ufrit, og kulturchoket blev en følelig realitet.

Det rige følelsesliv, der er en forudsætning for menneskets skaberkraft, var blevet isoleret af teknisk argumentation, beviser og mere eller mindre duelige forklaringer. Det forudgående tiår, havde øget sin virkning, og mennesket var blevet bevidstgjort og begrænset virkelighedsnært.

Da mennesket er en helhed i forhold til sine omgivelser og ikke brudstykker, var det kommet i splid med sig selv, hvorfor utilfredsheden med alt og alle kom til udtryk på mangfoldige felter. Udtrykt gennem sproget i form af kritik bl.a. i læserbreve i et så stort antal, som ikke tidligere set i historien. Sproget afslørede i dette tiår, at afsender og modtager havde svært ved at råbe hinanden op, idet to modparter viste sig at have vidt forskellige forudsætninger i kraft af en manglende fælleskultur, men med den fællesopfattelse, at en diskussion mere drejede sig om at tilsmudse hinanden, end at holde sig til det strengt saglige.

I dagligdagen stødte man ikke sjældent på et talesprog, der virkede primitivt og direkte uforståeligt. En samtale mellem to kunne lyde: »Og sådan noget./ Hvad er det nu det hedder?/ Det du ved!/ Sikke noget gylle/ og Det er fedt mand!« I slutningen af 70'erne taltes om værdier i sprog- og kulturfundamentet af varig værdi. Man var blevet træt af modeomskiftelserne og af kun at leve i nu'et; men kunne man komme ud af vanen?

Nogen gennemslagskraftig optimisme og tro på, at vanskelig-

hederne kunne overvindes i kraft af menneskesindets skaberkraft, er der ikke nogen sikre tegn på.

Nye strømninger kom dog til i form af græsrodsbevægelser og en spirende grøde i folkelige bevægelser. Den første kritisk overfor menneskets reelle medindflydelse i industrikulturens tekniske velsignelser. Den anden søgende roden i vort sprog- og kulturfundament.

Begge kritiske overfor magtbegær, jag, slaveri af teknikken og de materielle goders altoverskyggende tyranni.

Samlet under en hat, blev der talt meget om årtiets lighed med 30'ernes depression.

Ransagelsens årti: Fattigfirserne

Ved indgangen til dette årti var samtaleemnerne mangfoldige, men samlet i en beskeden buket så omfattende som økonomi, stordrift, små enheder, pantsætning, udenlandsgæld, forsvar, magtbegær, jag, demokratisme, kulturkløft, sprogforarmelse, ensrettethed, arbejdsløshed, statsstyre, socialisering, fagforeningsdiktatur, historieløshed og kvindefrigørelse.

Kritikken er omfattende, men uden sans for en afvejning, der kan skabe klarhed over, hvilke værdier, der skal være nøglen til døren, der kan føre os ud af mørket.

I den forbindelse kunne samtalekunsten blive et hjælpemiddel – den er svær – men berigende. Kunsten kræver evnen til at kunne lytte, indfølingsevne, klar tale og medleven. Nævnte evner har i aktivitetssamfundet stået i skammekrogen, hvilket afsløres ved, at mange førte samtaler bliver en slags enetale fra afsender til modtager med det resultat, at ingen af parterne føler, at der har været tale om kontakt, hvad der vitterligt heller ikke har.

Kunsten må læres igen efter den lange pause.

Diskussionen kan også være nyttig og bliver også brugt i vid udstrækning, men alt for ofte brugt som propagandistisk omvendelsespræk. Den burde i stedet være prøvestenen for den velfunderede sags synspunkter.

Det er vigtigt at understrege, at uanset, hvordan vort sprog og vor kultur er, så bliver fundamentet, der bygges på, skabt af os selv og præget afslører kvaliteten.

Industrikulturen var ønsket med de goder og lettelser, der fulgte med. Det var på et tidligt tidspunkt indlysende, at grænseoverskridelser fulgte med, men flertallet tav og lod sig rive med.

Dette indebærer, at vi alle hver og især har et ansvar overfor det præg udviklingen får. Og føler man i dag, at man er båset og ufri, kan man i kraft af kulturfundamentets vægtige indhold og kraft gøre sig fri, for viljen kan altid finde en vej, hvorfor 80'erne ikke kan blive mere fattige, end mennesket selv gør årtiet til.

Menneskene synes ikke at have fået talen for at skjule tankerne, men for at skjule, at de ingen tanker har. – *Kierkegaard*

Billedsprog eller »Tak for komplimenten!«

af Mogens Frohn Nielsen

»Billedsprogets betydning for det talte sprog. Modersmål-Selskabet med »bolle aa«. Informationsalderens elite – – – – vrøvl og sludder!«

Det er aften på Kattegat. Jeg traver halvdækket langs; bakker urimeligt hårdt på piben, som kunne det være en kofilnagle jeg søgte at få træk i.

»Hvad dælen forstår bønder sig på agurkesalat og søfolk sig på, – – billedsprogets betydning?!«

Solen er klasket sammen som en klud og har efterladt himlen opvaskevandsfarvet, kølig og fugtig. Gud være lovet er hvalpene til køjs og sejlene fyldt. Tøsen duver sig frem og holder god fart, – ellers havde det ikke været til at udholde.

»Skrive om sproget, – ha, – de må være sprøjtegale. Det hedder ti' rørste gang og hold kæft anden gang, – det er hvad jeg ved om dansk, – ellers er det: Styrbord, bagbord, slæk ud, hold an, fir og hejs, – det er de ord som jeg kender og *forstår*. Så skal De dæleme ikke komme her og bede mig *skrive* om sproget. Mon De gør nar!?«

En af hvalpene dapper hen over dækket med en mukkefuld kaffe. Jeg har bestilt den hos kokken for over en time siden.

Knægten rækker mig mukken og jeg tager en dygtig slurk, – lige så hurtigt jeg kan blæse til, flyver væsken mig af munden igen, – så kommer brølet:

»Hent den forbandede kok – NU!«

Kokken kommer; – forsigtigt.

»Sig mig, *hr. kok*, hvad ind i helvede er det for en gang fluidum af en kop kaffe at servere!?«

»Undskyld skipper, – men smagte den af petroleum eller benzin?«

»Nærmest af benzin, din slyngel!«

»Så er det slet ikke kaffe, De har fået, – men the!«

»Pak dig, din hund!«

Fra dækket hører jeg en bitte jyde kommentere optrinnet:

»Han er nu mild, den skipper!«

»Billedsprog, – sludder og vrøvl, – naturligvis skal man ikke tale i billeder.

En dreng er en dreng, et skib et skib og ungerne dernede på dækket er hvalpe.

Sådan har det altid været til søs og det skal ikke laves om.

Den som ikke kan tale sit modersmål rent, tydeligt og stærkt uden at bruge eder kan overhovedet ikke tale det, – og den som taler i billeder vrøvler. Slut!«

»Personligt bander jeg aldrig og taler ikke i billeder. Jeg er sømand, og som det så rigtigt er skrevet i sangen:

En sømand gør ej mange ord,
ej lyver eller praler!«

Vor tro skibshund, – en højbenet skotsk hyrdepuddel, – ser op på mig . . .

»Hvad med at få skrevet den artikel?«

»Hund!«

»Du kunne jo begynde sådan:

Alt, enhver skabning, handling eller ting består udelukkende i kraft af sin egenart, som jo i virkeligheden blot er summen af en uendelig række af prædikater.

Således har en kop, blandt andre, de prædikater, at være til at drikke af, have en hank, en bund og sådan fort. Endnu en række prædikater og vi kan bestemme hvad slags kop det er og til hvilket

stel den hører, – – og endnu en uendelig række af prædikater gør denne specielle kop til denne eneste ene og ingen andre. Den er DENNE kop, kun denne ene og bestar udelukkende i kraft af denne række prædikater, hvis sum er dens egenart, – koppen selv.

At omtale denne kop i billedsprog vil således kun være at påføre den en række prædikater, som dels er falske og som dels tilhører en anden ting, handling eller skabning.

Billedsproget vil således være forvrængende, i bedste fald en parodi eller satire på det, man oprindeligt ville udtrykke!«

»Hvor har du det fra, køter?«

»Lige meget. Skriv det og fortsæt:

Væsentligt værre er det dog, at man på fordummende vis har indført hieroglyfferne i vor hverdag, altså et tegnet billedsprog.

Bemærk som eksempel herpå, de af det offentlige anvendte symboler for han- og hun-toiletter. Dels er de unødvendige og dels er de tegnet således, at man, når man ser på dem, får det indtryk, at man kun skal bruge disse moderne faciliteter, – – – når det ER for sent.

Der tales så meget om m/k-tider, hvorfor så ikke indføre fælles aftrædelsesrum? Herved kunne man få afskaffet han-rummets stinkende stålrender, – – handicappede kan sjældent bruge dem, damer har kun ringe brug for dem, cigaretter som henkastes i en sådan rende er vanskelige at genantænde, og mange mænd rammer ved siden af eller sprøjter, så det er en ren plage for dværge at stå ved siden af.

På dørene til disse dufttempler, – – mennesket lever jo ikke af violer, – kunne man så slet og ret skrive »TOILET« – – – det forstår alle.

Ved at udføre dette lille trick ville man samtidigt kunne undgå de kendte pinlige scener med faderen og den lille datter eller moderen og den lettere hysteriske knægt på knapt seks år . . .«

»Glimrende, hund, – samtidigt ville man undgå denne ubehagelige form for falsk reklame, – du ved, man kommer i land efter flere uger i søen og så ser man en dør med påskriften »DAMER« –. Talentfuld og lykkelig styrter man ind og finder enten rummet tomt

eller fyldt med det, man forventede, – – blot med den hage, at de giver sig til at skælde ud, skrige og hyle. Er det en made at behandle søfolk på!«

Hunden ser op på mig, ryster sagtmodigt på sit dumme hoved og sukker:

»Glem det. Pas dig selv!«

Så lusker den til køjs. Selv går jeg forud.

Helt fremme på fordækket vender jeg mig agterover, lægger hovedet tilbage og lader mit syn hvile sig på sejlfladerne. Spidserne står som hvide jomfrubryster, – det ny lys skyldes, at månen er begyndt at se ned til os. Riggens mange skygger løber ned ad bomsejlenes konvekse sider og giver dem for alvor form.

Vinden, den gamle tøs, holder sejlene stramt om sin drilske krop – hun får form og bliver levende.

Så læner jeg mig over svineryggen og ser mod vandet.

Boven bryder søen og får mig til at tænke på en linie fra det gamle digt, – Ved Toldboden steg en matros i land, – – det er linien om »De egeplankede bryster« – – se, det er ord, man kan forstå, – – se, det er ord for søfolk. Egeplankede bryster – – hør det, gutter, og ret ryggen. Ikke al det gas med »Billedsprog« – jeg ved ikke, hvem der har skrevet det med matrosen på Toldboden, – men jeg ved, at det var Drachmann, – den original, – som skrev:

Jeg elsker havet, når det stormer vildt . . .

Det kunne han pokker ta' mig sagtens, når han sad med rumpen fire tommer fra kaminen, – – han skulle lige prøve at være derude, – den torsk. Gud bedre det er det også ham, som opfandt rælingen, – – lige til da havde der aldrig fandtes andet end essing og lønning, – – men så skulle tåben partout have noget som rimede på, – – var det kælling eller vælling, – – og siden har vi været belemret med den forbistrede ræling . . . digtere og billedsprog, – – pladder.

På vej agterover, lader jeg tankerne stryge hjemover til fregatten, – det er min kone, – – åeeee, I skulle se hende. Rigget som den skønneste lille jagt på samtlige have, – ikke en slæk ende er der; dertil et forgrej så man kunne tude ved synet, – – og som hun dog

kan bevæge sig, – – riggen knejsende og let. Hverken topheavy, rank eller død, – nej drenge, den last er stuvet perfekt, kan jeg love jer for. Dertil er hun easy på roret, – – så let at styre i storm og stille som var det en tjærekost. Naturligvis kan hun være en bit luvgerrig, når en anden har været i hårdt vejr med kammeraterne, – men i det store hele er hun en net skøjte, som ikke kræver maling, – – endnu.

Åeee, hvem der bare lå hjemme bag låringen af lillemor. Der kan det nok blæse en smule, – – men hun tager dæleme aldrig vand over.

Agter er der vagtskifte ved roret. Det vanlige sikre ceremoniel, hvorefter den afløste rorgænger melder sig til mig:

»Nummer tolv melder afløst ved roret, kurs ethundrede og femogfirs grader!«

»Ethundrede og femogfirs grader. Det er vel!«

Bemærk den samtale. Kort, præcis og rigeligt lang, – – se det er søfolks mål . . . billedsprog . . . vrøvl.

Kort efter er jeg selv afløst. Vel nede i lukafet får jeg dagbogen og snapseglasset frem. Ild på en frisk pibe tobak, – – en forsvarlig godnat-dram, og jeg kan slutte dagbogen:

– – – – Alle mine betragtninger til trods, vil jeg nu gå i gang med opgaven til Modersmål-Selskabet, – det er dog urimeligt at bede søfarende om sligt, – egentlig holder jeg så meget af sproget. Det minder lidt om tro, – – – Gud skal ikke diskuteres, – – Gud skal tros. Sprog skal ikke vades i, – – det skal elskes, respekteres og tales. Ligesom høflighed er sproget. Der er et sæt regler man skal lære udenad, om de så skal terpes ind, – derefter skal de glemmes, og så skal man blot opføre sig naturligt, – – men det skal gøres, så det bliver nemmere for alle parter.

Slut for i dag, dagbog. En god dag . . . og så fat på den artikel.

Billedsprogets betydning for det talte sprog . . .

Skal sproget tales ret, undgår man naturligvis ikke billedsproget, – – – men se, det er en helt anden historie.

Lægeligt og lægevidenskabeligt sprog

af Povl Riis

Sproget, der anvendes af læger og lægevidenskabelige forskere, repræsenterer bade specielle og almene problemer. Den sproglige udvikling inden for medicinen er nemlig ikke kun knyttet til det særlige fagområde, men er samtidig et skoleeksempel på sproglige import- og formidlingsproblemer, der opstår inden for andre særlige fagområder, som undergår en hurtig videnskabelig udvikling.

Inden for lægevidenskaben er de sproglige nydannelsers vej fra opståelsessted til indenlandske brugssituationer følgende. Nyskabelsen finder ofte sted *i udlandet*, *i et laboratorium* eller andet sted, hvor original viden- eller begrebsdannelse finder sted, og sprog- eller begrebsnydannelsen udformes af *sprogligt isolerede fagfolk*, dvs. *uden nationale eller internationale sprogpolitiske hensyn*. Herfra breder udtrykket sig gennem internationale videnskabelige møder og de internationale lægetidsskrifter, og når dermed også danske faglige brugergrupper. De sproglige nydannelser kan så enten forblive inden for den snævre brugergruppes kreds, som det ofte er tilfældet med nye udtryk fra lægevidenskabens teoretiske, dvs. erkendelsessamlende, fag, eller nydannelserne kan være ledsaget af en teknisk landvinding og dermed hurtigt brede sig gennem den lægelige anvendelse overfor patienter. I de sidste tilfælde er det nye lægelige begreb endt i en teknisk anvendelse på linie med andre tekniske fornyelser i industrisamfundet.

I det følgende skal omtales mulighederne for en bevidst dansk sprogpolitisk indsats, når nye fremmedsprogede ord og begreber trænger ind i dansk lægevidenskabeligt sprog. Desuden skal det diskuteres, hvem der bør føle sig forpligtet til en sadan sproghygiejnisk indsats.

Læger og lægevidenskabelige forskere er de første, der møder sproglige nydannelser fra udlandet, og dermed påhviler der dem også et stort ansvar for hurtig og bevidst stillingtagen. Nogle har dog det erklærede standpunkt (som *kan* være udtryk for en motivforskydning, der tilslører det personligt bekvemme i en sproglig laden stå til – men som ikke altid er det), at al form for sproglig grænsekontrol er af det onde, og at derfor alle fremmedsprogede nyskabelser umiddelbart bør kunne opnå indfødsret i nu-dansk. Andre, heriblandt denne artikels forfatter, mener, at der bør stilles visse betingelser, før fremmedsprogede udtryk slippes løs i dansk uden videre, og indser endog, at betingelserne bør formuleres *tidligt* efter grænseoverskridelsen. I modsat fald opnår ordet eller begrebet en hævd, som umuliggør senere sprogpleje.

Når f.eks. det engelske udtryk for et kirtelprodukt fra mavesækslimhinden, som er nødvendig for B12-vitaminets opsugning i tyndtarmen, for næsten 50 år siden vandt indpas i den oprindelige form »intrinsic factor«, nytter det ikke senere at forsøge udtrykket fordansket og tydeliggjort, f.eks. i form af »B12-transportfaktor«, eller lignende, og dermed opstår problemerne med at bøje udtrykket på dansk, f.eks. den »intrinsicce factor«, som nu og da ses og høres, endog med »factor« udtalt på dansk. Et andet eksempel er »grand mal« og »petit mal«, for henholdsvis det egentlige krampeanfald ved epilepsi, og de lette anfald, hvor patienten alene synes at falde i staver. Disse franske udtryk for »det store-« og »det lille onde« har nu fast indfødsret i lægeligt dansk, men er stort set ikke optaget i ikke-fagligt dansk, endsige er alment forståelige.

Er man tilstrækkelig tidligt ude, dvs. vil tage stilling til en importeret sprognydannelses form på dansk, kan man vælge at oversætte eller at omskrive. Oversættelsen rummer sjældent tekniske problemer, men støder ofte an mod den sproglige importørs fornemmelse af det udenlandske udtryk som mere præcist (foruden at en oversættelse ofte ubevidst krænker hans eller

hendes fornemmelse af sproglig indforståethed og selvfølelse i små brugerkredse). Når f.eks. »target cells« som udtryk inden for læren om menneskets overfølsomhedsreaktioner oversættes til »målceller« er der intet sat til af den sproglige information, og oversættelsen fremmer den formidling, der skal omtales senere, foruden at bøjninger utvunget kan finde sted efter regler for dansk. Det samme gælder udtryk som »killer-cells«, der kan betegnes »drabsceller«, »whole body counter« som »helkropstæller«, »low dose insulin« som »lavdosis insulin« osv. Direkte oversættelse kan også anvendes ved mere sammensatte udtryk. »Delayed sleep phase syndrome« bør således ikke slippes ind uden et behjertet forsøg på at få »forsinket søvn fase syndrom« knæsat (syndrom er et teknisk udtryk for en sammensat sygdomstilstand eller en fast symptomkombination). En ny undersøgelsesteknik som »computerized axial tomography« *kunne* omsættes til »datamatisk aksial tomografi«, men kan med fordel omdøbes til »CT-scanning« eller »CAT-scanning«, hvorved man har lagt sig tæt op ad det engelsksprogede forbogstavsord for samme metode.

Den nødvendige dobbeltsprogethed

Prisen for en bevidst sprogpolitisk indsats over for indtrængende fremmedsprogede begreber er indlysende, at danske læger og forskere må beherske fagligt sprog på to niveauer. Foruden en dansk omskrivning må de naturligvis stadig være fortrolige med det oprindelige fremmedsprogede udtryk, for at kunne følge med i den internationale faglitteratur og mødeaktivitet.

En sådan tvungen faglig dobbeltsprogethed er en nødvendighed for den, der tilhører et så lille sprogområde som det danske, men også for læger fra større, ikke-engelsksprogede områder som Frankrig, Tyskland, Spanien osv.

Kravet om faglig tosprogethed er ikke kun en belastning. Som ved andre former for oversættelse bliver brugeren sig de tekniske udtryks sproglige indhold mere bevidst, og præget af teknisk trylleformular forsvinder. Når f.eks. en dansk læge i stedet for

udtrykket »well-counter« tvinges til at kende en dansk version, »brøndtæller«, tvinges hun eller han i højere grad til at forstå denne radioaktivitetstællers natur, at prøven nedsænkes i en fordybning, en brønd, i den krystal der registrerer strålingsstyrken.

Dobbeltsprogetheden er et vigtigt redskab for den senere omtalte formidling af fagligt sprog over for befolkningen, men også for den indre formidling, dvs. den der anvendes inden for fagets egne rækker. To specialister vil, selv om de begge er læger, have langt større problemer med at forstå hinanden, hvis sproglige nyskabelser direkte er sluppet ind i sproget, end hvis fordanskning af ord og begreber har fundet sted.

Viljen og evnen til formidling

Menneskelige fællesskaber fungerer som bekendt ikke gensidigt, hvis de ikke omfatter en betydelig grad af sprogligt fællesskab. Det samme gælder menneskelige kontaktsituationer som f.eks. lægepatientforholdet.

En aktiv indsats for at udvide et sprogligt fællesskab betegnes som bekendt *formidling*. At formidle kræver bade vilje og evne, og hvad det sidste angår, også at det nødvendige sproglige værktøj forefindes.

Viljen til formidling afspejler personens menneskelige holdning til den eller de, der skal nås ved formidlingen. Er holdningen præget af personens faglige selvfølelse, eller bedreværd, bliver formidlingen derefter. Er grundholdningen medmenneskelig respekt (til andet og mere end fest- og kronikbrug), er der muligheder for at få formidlingens tekniske side til at fungere. Og denne teknik udgøres naturligvis af sproget, dvs. evnen til at kombinere sproglige begreber, eller at udtrykke sig, samt tilstedeværelsen af de nødvendige sproglige udtryk, der kan anvendes over for den fagligt forudsætningsløse.

I formidlingssituationen vil eksistensen af et fordansket udtryk betyde, at en del af vejen mellem formidlere og modtagere er

tilbagelagt. Men herudover fordres ofte en yderligere forklaring for at forankre budskabet i modtagerens sproglige forudsætninger. I lys af dette vil »målceller« skulle omtales som celler, der i den menneskelige organisme udgør de direkte sigtepunkter, for eksempel modstoffer af anti-celle-type, som er dannet et sted i kroppen, og som føres rundt med blodet for at nå deres mål.

Eller »lavdosis insulin« skal omtales som et relativt nyt behandlingsprincip, hvorved man behandler truende eller indtrådt »syreforgiftning« (»coma«) ved sukkersyge med små insulinmængder, tilført gennem en blodåre, i stedet for de ret store mængder insulin, der tidligere anvendtes efter indsprøjtning under huden eller i en muskel – som behandling af samme tilstand.

De danske udtryk, der anvendes i en formidlingssituation, bør ligge så tæt på modtagerens forudsætninger som muligt. Unødige populariseringer, ofte af barnlig natur, bør undgås. Den ondartede blodsygdom leukæmi er således for alvor til at spise patienten, eller de pårørende, af med et udtryk som at »de hvide blodlegemer æder de røde«. I stedet bør det forklares patienten, at leukæmi er samlebetegnelse for flere, temmeligt forskellige, blodsygdomme, og at den aktuelle form må beskrives direkte og på en måde, så sproget ikke unødigt blokerer for overførsel af den ønskede informationsmængde.

Prøven på, om formidlingen i en given læge-patient-situation er lykkedes, er samtalens grad af egentlig *dialog*: dvs. at spørgsmål, svar og kommentarer bevæger sig tvangfrit i begge retninger. Det samme gælder de formidlingssituationer, hvor en journalist repræsenterer befolkningens informationsbehov, og søger dette dækket gennem f.eks. et interview. Her er det endog umuligt for den interviewede direkte at fornemme, om formidlingen er lykkedes, fordi målgruppen, læserne, lytterne eller seerne, ingen mulighed har for en direkte dialog.

Hvor og hvordan kan der sættes ind?

Dansk sprogpolitik eller -pleje af mere officiel karakter har i ringe grad omfattet teknisk-videnskabeligt sprog. Derfor påhviler det i væsentlig grad de enkelte fag at udforme en faglig sprogpolitik. Men nødvendigheden af en sådan har ikke altid været erkendt, og er det ikke engang i dag på alle områder. Bekvemmelighedens anarki trives også her. Vil man imidlertid sætte ind for at bidrage til, at dansk sprog tjener også andet end snævre faglige formål, skal der sættes ind på flere niveauer, i laboratorier og afdelinger, i tidsskrifter, og ved befolkningens kontakt med læger og lægevidenskabelige forskere, i enkeltsituationer, eller gennem mediernes kontakt med faget.

På første niveau kan der på længere sigt gøres meget for, at læger erkender det hensigtsmæssige i en større sproglig opmærksomhed. En sådan udvikling forløber ikke spontant. Den må fremmes gennem universitetsuddannelsen og specialiseringen efter eksamen. Der skal igennem øvelser og løbende korrektioner indarbejdes en forståelse for både formidlingens holdningsmæssige og sproglige sider. Senere skal der i den kollegiale oplæring indgå et element af sprogudvikling, både omfattende mundtlig og skriftlig udtryksform.

På næste niveau, hvor lægeligt sprog viderebringes til mange, som i de nationale lægevidenskabelige tidsskrifter, kan der udrettes meget, fordi læger har behov for offentliggørelse af deres iagttagelser og forsøg, og fordi mange læger dermed tilbagevendende *skal* have kontakt med en tidsskriftredaktion. Redaktionens muligheder omfatter således også betøjelsen til tidligt at præge fremmedsprogede begrebers indførelse i dansk, og redaktionen har endda også mulighed for at øve en – i de fleste tilfælde mild – pression på forfatterne. Yderligere kan redaktionen øve en mere systematisk indsats gennem fastlæggelse, og offentliggørelse, af regler for tekniske udtryks overførsel til dansk, og dermed bidrage med en uofficiel, men væsentlig pleje af lægeligt og lægevidenskabeligt dansk.

Endelig kan, på det tredie niveau, befolkningen i patient- og pårørendesituationer, samt journalister som repræsentanter for medierne, bidrage til større sproglig bevidsthed blandt læger, ved at stille krav om sproglig forståelighed, blandt andet ved at fordre jargonagtige eller meget tekniske fremmedord erstattet af forståeligt dansk. Et sådant ydre pres vil øge lægers tilskyndelse til større sproglig bevidsthed.

Ved en sådan indsats på flere niveauer, udøvet af faget selv, og de samfundskontakter det har, er der åbenbare muligheder for at øge den sproglige fællesmængde, og dermed bidrage til, at der stadig består sproglige forudsætninger for, at sproget dansk tjener et kulturelt og socialt fællesskab.

Sproget er vejen til erkendelsen. Når den er nået, er sproget overflødigt. – *Kinesisk filosofi*

Din-min mening – *medbestemmelse, eller . . .*

af Willy Sahl

Det er nu vi skal have medbestemmelse, nu eller aldrig . . . det er vores egen arbejdssituation, vi vil ikke rationaliseres væk, – noget skal gøres – teknologien er et hjælpemiddel for os, ikke imod os. Vi er opdraget til at arbejde for at tjene til føden. Skal vores samfund, arbejdsmarkedet ændres til noget, som det ikke er forberedt på?

Massearbejdsløshed . . . Hvem skal aflønne os . . . Hvad skal vi bruge al den fritid til? Der må være mindst én plads til mig i systemet, et menneskeværdigt job.

Industrialderen har budt på så megen fremgang . . . menneskelig trivsel – eller? . . .

Aviserne, radioen, tv, dem alle, de har løsningen, de har ihvertfald en mening om dig, det er din løn det er galt med – omkostningsniveauet, det skal ned, det skal endnu længere ned, det er tvivlsomt om det i det hele taget skal være der.

Understøttelsen . . . den ødelægger samfundsøkonomien, den nedbryder det arbejdende folks moral, det er forståeligt at du ikke vil arbejde, det kan ikke betale sig . . . siger man.

Hvem har formuleret din mening – dine kollegaers? – er det en anden LO-arbejder, en hjemmegående husmor, en arbejdsløs, eller?

Hvem har formet det skrevne ord – din mening?

Hvem er de . . . Hvorfor svarer de ikke, når man spørger?

Hvor stor er din løn – Hvor stor er den løn, der er for stor?

Jeg møder dem dagligt, ingeniørerne – dem der siger, at jeg må være medbestemmende, om de nye ting, min arbejdsplads, min tilværelse . . .

Vi tager på studiebesøg, får diæter – lommepenge – nævner det i forbifarten for konen derhjemme, hun smiler. For fanden, jeg indrømmer blankt at jeg føler mig to tommer større, føler mig mere værd . . . medbestemmelse – det er sagen.

Det er blevet hverdag igen, arbejdet blev splittet op i små operationer, mere rutinearbejde, mere automatik . . . – jo, vist var drejebænken langsom, upræcis, forældet . . . men jeg kunne sku starte den hver morgen, ikke en dag svigtede den. Jeg holdt af den, tror faktisk den havde følelser, sympati for mig . . . Jeg svigtede den ikke – mødte op hver dag, vi fik noget ud af det, vi harmonerede sammen, en enhed, den og mig. – Den nye, de kalder den NS – numerisk styret, med programmeret edb-bånd, tastatur der kan ændre programmet og det hele; jo, hvis den ellers vil køre, skal jeg blot trykke på en knap. Jeg kan ændre spåntagningen ved at trykke på tastaturet – men hvis jeg trykker forkert, tager den måske en cm i stedet for en mm . . .

Så siger det sku bang, selv om materialet er blød messing.

Jeg kan ikke li det . . .

Det kan værkføreren heller ikke . . .

Det bliver ikke det samme som med den gamle, den kunne jeg stole på, ingen overraskelser, det gik bare derudad.

Forleden dag kom værkføreren.

Der havde været samarbejdsudvalgsmøde, man var blevet enige om at indføre flextid . . . frivilligt, ganske vist.

Var det noget? . . .

Jeg nævnte det i forbifarten for konen derhjemme, hun havde også hørt det i sin afdeling.

Vi talte om det da vi kom i seng, vi blev enige, det ville vi prøve . . .

Hvis vi begyndte kl. 6 i stedet for kl. 7, kunne vi slutte ugen allerede fredag middag.

Vi kunne få lang week-end, være sammen med børnene.

– Knægten sad godtnok og halvsov bag på cyklen, når vi kørte til børnehaven.

Senest kl. 19 skulle han i seng, – lidt tidligt, men han var jo træt,

vi kunne lige nå at spise og få ham vasket, inden hans øjne blev små.

Jeg havde også lyst til en halv time på sofaen – inden vi skulle spise, men der var jo så meget der skulle laves, konen syntes heller ikke om det, så jeg gjorde . . .

– Før vi fik flextid, mødte jeg altid på arbejde et kvarter før vi skulle i gang, vi hyggede os, fik en smøg, en sjat kaffe, en snak om døgnets begivenheder, stort og småt, en god start på dagen.

Nu, ja de andre stempler ind, når de kommer, de er i fuld gang, maskinerne larmer . . . det kan også være ligemeget, fjernsynet sender alligevel ikke noget der er værd at snakke om. Iøvrigt er gutterne begyndt at komme på det nye værtshus; måske skulle man, konen går alligevel i seng lidt over halv ni – hyggen er der, en enkelt bajer, man rafler . . .

Gutterne – Calle Dyt – Fidde Vov Vov – Søren Blik . . .

Der er alligevel noget at tale om.

Forleden dag, konen vaskede op . . . jeg gik en tur, besøgte bondemanden. Radioen spillede for fuldt drøn, imens køerne blev malket. Det giver en større ydelse, påstod han.

Pjat, men sådan er de bønder.

Forleden dag nævnte konen i forbifarten derhjemme, at de havde indført noget nyt dernede på farmen, miljøradio . . .

Miljøradio? – Det var ligodt satans, er der miljø i sådan en kasse?

Vi kan få dem som øretelefoner – høresnegle, det generer slet ikke de andre, tiden flyver af sted, man glemmer helt man er på arbejde, arbejdet glider lettere fra hånden.

Værkføreren smiler tilfreds, når han går forbi.

I beretningen fra halvårsregnskabet lyder det således . . .

Driftsresultatet har i den forløbne periode været tilfredsstillende.

Min ordre er færdig, jeg går over til Calle Dyt, han vinker afværgende, han lytter, i øjeblikket er der et telefonprogram i radioen. Jeg taler alligevel til ham, sproget forsvinder ud i den blå luft, ingen hører det, jeg er alene blandt hundreder af kollegaer.

Påvirkninger udefra

af Mogens Boman

»Hvis Jeres input i computeren ikke giver korrekt output, kan flowet være galt. Så må I gennem endnu en iteration, inden I får et rigtigt print-out. Softwaren ER debugget!«

De unge mennesker i klasseværelset nikker og forstår, og læreren selv er yderst tilfreds med at kunne udtrykke sig så klart og præcist. Dette er jo helt i overensstemmelse med edb-filosofien: »Kort – direkte – og uden redundans!« Så blæse være med, at der anvendes engelske og amerikanske gloser, der 'fordanskes' på passende måde.

Vover man at kritisere udtrykkene eller fortælle læreren, at der findes en edb-ordbog samt adskillige ordlister over databehandlingens terminologi, bliver man affejet med sætninger som: »Det siger de i fjernsynet« eller »Det står i aviserne«. Dermed er det slået fast, at en datamaskine altid kaldes en computer og at programmet hedder software.

Man behøver hverken at være forfatter, redaktør eller sprogforsker for at vide, at det danske sprog altid har været præget af udenlandske ord, men enhver må erkende, at vi i de sidste par ti-år ligefrem er blevet oversvømmet med engelske og amerikanske gloser. En sangstjerne er blevet en superstar, der har en god sound; en drink kommer handy; windsurferen har næsten erstattet speed-båden; computeren og chip'en (nej, ikke kartoffel-chipsen!) er ved at være in, og walkman'en bliver næsten ligeså udbredt som transistoren og tv'et. Ordene er blevet en del af vor hverdag – i den betydning som den almindelige borger tillægger dem. Det er ganske uden hensyn til, om betegnelserne så har en defineret mening for de fagfolk, der arbejder med dem til hverdag.

Et par eksempler: En transistor er en komponent og ikke en

bærbar radiomodtager. Et fjernsyn er blevet en betegnelse for en fjernsynsmodtager (og mon ikke 'en video' snart bliver fællesnavn for videogenoptagere?). En chip opfattes som et farligt redskab på linie med en kanon eller revolver, skønt dette elektroniske kredsløb i sig selv er ligeså uskadeligt som en tændstik i et stykke vådt sæbe. En walkman er et firmanavn på en kassettebåndoptager, man kan have i lommen, og der findes adskillige andre fabrikater af ganske tilsvarende art.

Er denne sproglige udvikling et naturligt led i industrisamfundet, hvor ethvert gammelt eller nyt produkt skal have et raffineret – helst amerikansk-klingende – navn for at blive solgt, eller er det en logisk følge af mangel på dækkende danske navne og udtryk?

Det sidste er absolut ikke tilfældet, thi gennem årene – og også nu – sidder dygtige teknikere og sprogfolk sammen for at skabe en dansk terminologi på de forskellige fagområder. De gør det gratis – af interesse for deres fag og det danske sprog – og staten støtter arbejdet gennem økonomiske tilskud til udgivelser af ordlister og ordbøger.

Det er således ikke mangel på danske ord, der er årsagen til den 'engelske' påvirkning af sproget, og det er heller ikke teknikernes skyld, at den almindelige borger får et forkvaklet og helt fejlagtigt indtryk af den nye teknologi (som i tilfældet med chip'ene, der i et fjernsynsprogram blev udskreget til at være 1980'ernes mest skrækkelige mordvåben på samfund og individ).

Vi kan lade det sidste ligge, eftersom det kun indirekte har betydning for sprogets udvikling, og så i stedet prøve at finde årsagen til, at det danske sprog er blevet fattigere.

Det er frækt at påstå, at den danske nationalkarakter indeholder adskillige elementer af snobberi overfor fremmede landes sprog, men føler De Dem generet, kan De omforme min påstand i mere høflige vendinger. Min opfattelse er, at den almindelige borger synes at betragte sig selv som et mere dannet og vidende væsen, hvis vedkommende bruger fremmedord.

Følgelig er der ikke noget at sige til, at reklamer formuleres i

overensstemmelse med denne holdning, og enhver kan nu se, at spillet er gående. Jo flere fremmedord i annoncerne, jo mere almindelige bliver sådanne i den almindelige snak, og så skal der findes på nye, for at budskabet skal trænge igennem.

Tag radiobranchens reklamer. Der er ikke ét firma, der nu taler om en højttalers udgangseffekt. Nej, det hedder Power Output. Tilsvarende anvendes mike om mikrofon, og en ganske almindelig båndoptager kan ikke sælges, hvis den ikke kaldes en tape-recorder!

Det samme gør sig – som allerede nævnt – gældende indenfor edb, og denne artikels indledning er desværre et temmelig karakteristisk eksempel, hentet direkte fra en edb-undervisning i 1981. Hvad er der blevet af ind- og uddata, datamaskiner, lagre og linieskrivere, som klart er defineret i edb-ordbogen? De benyttes ikke, for i fjernsynsudsendelserne siger de input, output, computer, memory (eller 'hjerne' og 'hukommelse' der er endnu værre udtryk) og printer.

I midten af 1980'erne vil vi kunne begynde at se fjernsynsprogrammer via satellit, og så er der næppe mange, der vil stille ind på vor statslige fjernsynskanal, hvis denne da ikke lige viser Matador eller tilsvarende. Det store valgtilbud – fra alle de større europæiske landes fjernsynssendere – vil betyde, at vi får en øget påvirkning af sproget udefra, og hvad bliver der så af dansk?

Alvorlig talt er jeg bange for, at vort sprog bliver yderligere spækket med udenlandske gloser, og samtidigt tror jeg, at ordforrådet bliver mindre. Vor ene danske kanal kan nemlig ikke konkurrere med 30–40 udenlandske programmer, og jo større den fremmede påvirkning er, jo mere går det ud over de nationale egenarter.

Det kan naturligvis modvirkes i nogen grad, hvis det programudbud, der bliver tilgængeligt for seerne, er konkurrencedygtigt i forhold til udlandet, men det kræver to–tre danske kanaler, der kun må sende dansk-fremstillede programmer, og det vil politiker-

ne jo ikke gå med til – endnu. Følgelig er de samme politikere også medansvarlige for, at vort sprog ødelægges.

Det var udfordrende – provokerende – skrevet, men det er min opfattelse, at skal man komme videre med det arbejde, som Modersmal-Selskabet gør, bliver man nødt til at sætte problemerne på spidsen, så der kommer en meningsudveksling i gang. Følgelig kan jeg heller ikke lade være med at 'lange ud' efter undervisnings- og kulturministeriet, eftersom begge stadig tillader lærebøger samt radio- og fjernsynsudsendelser på blandingsdansk – på trods af, at ministerierne selv er med til at betale udgivelsen af ordlister og ordbøger.

Det ville være rart, hvis massemedierne tog de danske navne og begreber i brug – ellers vil vi snart speake dansk, så outputtet easy kan understandes af alle!

Magisterpis i sengehalmen

af Svend Heinild

En fejludvikling

Megen debat om vort sproglige stade forekommer mig gold eller ihvertfald interesseløs, fordi den hovedsageligt drejer sig om såkaldt korrekt udtale og skrivemåde, altså stort set om de ydre fænomener. Her som andetsteds drejer det sig om at påvise forbindelseslinierne mellem overfladefænomenerne og de egentlige kausale forhold.

Jeg tænker her med ulyst på de utallige, til raseri stigende læserbreve om »de flade a'er« ved oplæsning i radio og fjernsyn, om brug af fremmedord, om sproglige nydannelser, om anvendelse af såkaldte tabuord m.m. Nogle drister sig endda til at tale om dannet eller udannet sprog, men det er måske nok mest i private selskaber. Dette sidste har sprogforskeren Paul Dideriksen karakteriseret glimrende, når han et sted skriver »at sproget er blevet det mest iøjnefaldende klasseskel i vort samfund, takket være skolen betragtes dette skel fra begge sider som urokkeligt, og sprogrigtighed opfattes ikke alene som kriterium på dannelse, men endog på intelligens og duelighed i mange andre retninger«.

Det er denne overfladiske vurdering af sprogrigtighed, som jeg med en af Hans Kirk oprindelig lanceret metafor vil betegne: *Magisterpis i sengehalmen*, jeg vil vende mig imod i denne artikel, løbende den risiko, at jeg allerede har overskredet grænsen for høvisk tale. Men det forholder sig nu engang sådan, at et barns sprogudvikling kun kan forstås ud fra den måde, voksne tænker, taler og opfatter på i det givne miljø, hvilket bl.a. en af vore største nulevende sprogforskere, Jean Piaget har dokumenteret. Når man vil skrive om dette kunne man også have kaldt nærværende artikel for: *Sprog, klasse og samfund*, men det synes jeg lyder lidt mere

kedeligt. Enhver skrivemåde er tilladt, sagde Voltaire, kun ikke den kedsommelige.

Et historisk syn

Menneskehedens historie bærer i de 5–10.000 år, hvor vi har haft mere eller mindre strukturerede samfundsdannelser, vidnesbyrd om, at det enkelte menneskes liv – formentlig fra tidernes morgen og til tidernes aften – har været optaget af at håndtere de tre fundamentale drifter eller måske bedre instinkter, der som røde tråde snor sig gennem hvert enkelt menneskes liv, også i dag: 1) *Selvopholdelsesdriften* eller overlevelsesinstinktet, 2) *Den seksuelle drift* eller parringsinstinktet, 3) *Den åndelige drift* eller det religiøse instinkt. Al overleveret kunst og litteratur, Bibelen og andre hellige skrifter inclusive, beviser dette. Formidlingen er sket gennem årtusinder ved sprog og billeder, som også er sprog. Derfor er det den tredie drift eller det tredie instinkt, der adskiller os fra dyret, vort prærogativ, der adskiller vort liv fra dyrets flokinstinkt og parringsdrift.

Sprog er ånd. Sproget er, med filosoffen Hartnack, ikke en væsensforskel, men den væsentlige forskel på dyr og mennesker. Dyrenes adfærd forklarer og beskriver man som alt andet i naturen ved hjælp af naturvidenskabelige discipliner, men menneskets sproglige aktivitet kan ikke opfattes, forklares og beskrives kun som en medfødt adfærd. Mennesket kan have bevidsthed om, hvad det gør, kan intendere, beslutte og handle og er ikke kun et stimulus – respons væsen. Derfor er menneskets adfærd ikke kun et naturvidenskabeligt problem. Når forældre overfører deres erkendelse til børn, er sproget det vigtigste hjælpemiddel. Det vil vi se nærmere på i det følgende afsnit.

Men hvordan sproget udvikles er ikke tilfældigt. Jeg vil her eksemplificere med nogle uddrag af den sovjetiske sprogforskning, der så vidt jeg kan se på flere områder er den vestlige overlegen. Det er måske derfor at man i mangfoldige tilfælde ikke kan undgå at føle, at det russiske diplomati er det vestlige overlegent. Den russiske sprogpsykologi hviler, som så vidt jeg kan se næsten al sovjetisk forskning, på Seshenovs og Pavlovs nu snart 100 år gamle iagttagelser.

I 1972 publiceredes på dansk Luria og Judovic: Sproget og barnets udvikling. Her er tesen den, at et barns åndelige udvikling er et resultat af det sproglige samspil mellem den voksne og barnet. Her skabes den følelse af jeg-identitet, som senere skaber holdbare mønstre for løsning af livets centrale konflikt, nemlig forholdet mellem fundamental tillid og fundamental mistillid til tilværelsen.

På dyrets stade er udviklingen af de højeste nerveprocesser hos de forskellige arter resultatet af individuel erfaring, men ved overgangen til menneske bliver grundformen for mental udvikling erhvervelse af andre menneskers erfaring gennem fælles virke og tale. Sproget, der i sig optager generationers eller mere generelt menneskehedens erfaring, indgår i barnets udviklingsproces fra dets første levemåneder. Ved at fastslå sammenhæng og indbyrdes relation skaber den voksne hos barnet andre former for virkelighedsspejling end dem, barnet kunne have formet gennem individuel erfaring. Moderens allerførste ord, når hun viser barnet forskellige genstande og benævner dem med bestemte ord, har en umærkelig, men afgjort vigtig indflydelse på barnets åndelige udvikling.

Kun ved at indse, at de psykiske processers kildespring ikke findes skjult i sjæledybet og udvikles af sig selv, men kun modnes i komplekse former af menneskets sociale liv og i barnets samspil med de mennesker, der omgiver det, vil vi endeligt kunne vokse fra de fordomme, der har været rodfæstet i den psykologiske videnskab gennem århundreder. Den grundlæggende konklusion

må blive, at menneskets åndelige udvikling har sit udspring i den sproglige kommunikation mellem barn og voksen.

For at undgå misforståelser her, der er f.ex. nok læsere, der vil tænke på statsopdragelse, vil jeg bruge mit yndlingsbillede: mennesker er genetisk lige så forskellige som hunde, og med den franske socialistleder Leon Blum vil jeg tilføje: Sand lighed består i respekt for den oprindeligt givne forskellighed.

I det følgende vil vi se på, at den sproglige udvikling, og dermed barndommens åndelige arvegods, er afhængig af en betydelig forskel i opvækstvilkår i vor del af verden. Det er det, som de rabiate sprogrensere overser, derfor mine barske ord i indledningen til denne artikel.

Sprog og klassetilhørsforhold

Den engelske sociolog og sprogforsker Basil Bernstein, Vestens svar på Østens Luria og lige så visionær i sin forskning, har lagt navn til den i den sidste halve snes år meget omtalte *Kodeteori*.

Ideen er, at et menneskes sprogbrug præges for livet af den socialklasse man fødes ind i, hvilket igen betyder, at sprogbrugen præges af de livsbetingelser, især arbejdsforhold, man kommer til at leve under. Jeg må overlade til læseren selv at abstrahere til Bernard Shaws Pygmalion. Det lyder jo i og for sig indlysende, vi kender jo alle dialekternes fastholden livet igennem. Men det geniale kommer ind i billedet, når man hører Bernsteins mesterlige sætning om, at det er meningsløst at iværksætte særundervisning i sprog uden samtidigt at søge at påvirke den givne families livssituation. Det betyder på dansk, at sprog er et socialt problem, og det var derfor ikke tilfældigt at jeg henviste til Shaws Pygmalion. Bernstein: »Jeg kan ikke forstå, hvordan vi kan tale om at tilbyde kompenserende undervisning til børn, som ikke har fået tilbud om et pædagogisk egnet miljø«.

For forståelsen af det følgende er det nødvendigt at vide, og det er altså ikke mig, der har fundet på det – at man internationalt inddeler et lands befolkning i 5 socialklasser. Anvendt på det

danske samfund er der 5% (foruden dronningen) i socialklasse 1. Vi andre udgør altså 95%, og for oversigtens skyld regner Bernstein, med en naturligvis meget grov generalisering, med at vi andre er middelklasse og underklasse. Fast står det imidlertid, at vort samfund stadig er stærkt klasseopdelt.

Her er Bernsteins kodeteori naturligvis stærkt forenklet.

Underklassen

Helt op til i og for sig højt uddannede industriarbejdere er arbejdsprocessen præget af omgang med ting. Den enkelte persons mening er i og for sig hverken ønsket eller nødvendig. En differentieret sprogbrug er derfor ikke nødvendig. Lidt hårdt sagt kan man sige, at arbejdsprocessen ikke tvinger til nogen forstandsmæssig beskæftigelse med situationen. Denne sprogbrug er man født ind i, og den overføres igen til hjemmet og anvendes i børneopdragelsen. Der tales med korte, enkle, ofte ufuldendte sætninger. Hyppig brug af korte befalinger og spørgsmål, begrænset brug af tillægsord og biord. Eks.: Gør som jeg siger, kom når jeg kalder, du er også altid ... Hold kæft – og: jeg elsker dig, forekommer naturligvis også.

Middelklassen

Her er formidlingen i arbejdsprocessen i langt højere grad af verbal art. Arbejdet er i ret høj grad af intellektuel art, der kan træffes personlige afgørelser og man deltager i planlægningen af egen arbejdsgang, der appelleres til stillingtagen og selvstændig disposition. Den her nødvendige sprogbrug er man også som hovedregel født ind i, og den overføres igen til hjem og børneopdragelse. Logisk sætningsbygning, flere bisætninger, hyppigt brug af tillægsord og biord. Eks.: Det drejer sig om – nej, jeg må hellere begynde med begyndelsen. Ser De, vore forhold har ikke altid været, som de er nu. For mange år siden skete der det i vor tilværelse, at o.s.v.

Mange lærere stammer fra middelklassen, mange underklassebørn forstår ikke lærerens udviklede sprogbrug. Det giver frustrationer og mindreværdsfølelse. Man søger ud af skolen i 13–14 årsalderen for at søge kompensation i erhvervslivet, men havner igen i det, vi her kalder et underklasseerhverv. Såkaldt kompenserende undervisning gør ofte ondt værre ved at rette opmærksomheden mod det enkelte barn. Begrebet medfører, at det er børnene, der er noget i vejen med. Derfor bliver børnene ude af stand til at få noget ud af skolegangen. Den sociale arv ruller videre. For fuldstændighedens skyld skal det anføres, at de nævnte betragtninger naturligvis ikke gælder for genier, men dem er der nu heller ikke så mange af. Børn fra arbejderklassen har en ugunstig position i forhold til skolens totale kulturmønster. Også her kan udtrykket »Magisterpis i Sengehalmen« anses for relevant.

Funktionelle analfabeter

»Her i Danmark kan alle analfabeter læse og skrive« er en af de sætninger, som den navnkundige Poul Henningsen blev berømt på. En kendsgerning er det, at man i den sidste halve snes år har talt om en begyndende analfabetisering i vort højt udviklede, industrialiserede samfund. Det ovenfor omtalte manglende engagement i arbejdsprocessen og passiviseringen foran Radio og TV får skylden.

Rent konkret, statistisk vurderet, forholder det sig som nedenfor beskrevet med ordforrådets vækst i barndommen i det velstimulerende miljø:

1 år	3 ord	4 år	1500 ord
2 år	200 ord	5 år	2000 ord
3 år	1200 ord	6 år	2500 ord

Det ses umiddelbart, at det sproglige grundlag, som al senere udvikling bygger på, er dannet allerede i alderen mellem 3 og 5 år, tiden for dannelsen af personlighedsstrukturen. Sprog er ånd.

Men der er, som tidligere påpeget, meget stor forskel på den sproglige stimulation, børnene kommer ud for i forskellige samfundsklasser. Allerede i alderen 12–18 måneder kan afsporingen begynde. I denne periode ophører spædbarnets pludrelyde, såkaldte fonemer, med kun at være udtryk for livslyst. Lydene får nu til opgave at fungere som sproglyde. Just denne overgang, som iøvrigt er karakteriseret af et stærkt mindsket lydrepertoire, ses nu og da ledsaget af næsten total stumhed, bortset fra afmagtsskriget. Nogle vil mene, at vor senere skæbne grundlægges her. F.ex. taler Janov om kærlighedstabet, men dette spor er der ikke plads til at forfølge i denne artikel.

Tilbage står at omtale, at alle børn, stimulerede og ustimulerede, naturligvis får udvidet deres ordforråd i skolealderen, måske fra 2000 til 4000. Men for den prædestinerede sociale taber, den uprivilegerede, går ordforrådet tilbage igen efter skoletiden, for der bliver ikke mere kaldt på det, jævnfør her det med arbejdsprocessen, som blev skildret i forrige afsnit og de underprivilegerede børns nederlagsfornemmelse i skolen. En evne, der ikke bruges, degenererer efterhånden. Det Poul Henningsen mente var, at mange mennesker derefter lever livet med et ordforråd, skal vi sige på ca. 800. Dette er tilstrækkeligt til avisoverskrifter og tekstningen i TV. Det er denne kategori medborgere, som man fra visse sider har kaldt funktionelle analfabeter. Af det anførte skulle fremgå, at de ikke af den grund kan betragtes som dummere end andre. Men det bliver de nu og da. Her kan man igen tale om »Magisterpis i Sengehalmen«.

I USA taler man om, at funktionelle analfabeter udgør 20% af befolkningen. Jeg skal vogte mig for at give tal fra vort eget land, for mig bekendt foreligger der ingen.

Men den privilegerede med de gunstige arbejdsbetingelser får mulighed for at øge sit ordforråd, måske endda op til 10.000. Bliver han klogere? Jeg ved det ikke. Men jeg har i mange år gjort det til en tradition at slutte et foredrag eller en artikel med et spørgsmål. Det kommer her: *Er et ordfattigt sprog også udtryk for en åndelig, især følelsesmæssig forarmning?* »Dit sprogs grænser er

din verdens grænser« har Wittgenstein engang sagt. Dette er et citat fra Modersmål-Selskabets Årbog 1980.

Et selvoplevet eksempel

For 25 år siden deltog jeg i et 3 måneders internationalt kursus, holdt på fransk i Paris, men indenfor mit fagområde. Jeg kunne noget fransk, men ikke meget, jeg var ordfattig. I mange diskussioner formåede jeg ikke at udtrykke, hvad jeg egentlig mente, heller ikke i de tilfælde, hvor min viden var større end talerens. Af nogle blev jeg faktisk opfattet som lidt dum. Der lærte jeg begrebet funktionel analfabet at kende. Men iøvrigt var det et lykkeligt ophold.

PS. Jeg har i denne artikel helt bevidst, ofte efter moden overvejelse, benyttet en del fremmedord. Hvis bogen skulle finde anvendelse i undervisning vil jeg foreslå, at man i hvert enkelt tilfælde undersøger, om meningen bliver helt den samme, hvis man ombytter disse ord med et tilsvarende dansk udtryk.

Hvad gør industrikulturen ved vores sprog?

af Vilhelm Nielsen

»Vil du med ud og så?«, sagde jeg til mit barnebarn, da hun var på besøg i maj. Hun er knap fem år.

»Hvad er 'så'?«, spurgte hun.

»Ja, kom nu med. Vi skal så persille og salat. Jeg skal vise dig, hvad det er«.

Det kan godt være rækkerne ikke blev helt lige, og at frøene blev lidt ujævnt fordelt, men den lille person oplevede med hele den iver og ildhu, som hører alderen til, at deltage og nyttiggøre sig i et voksent arbejde. En umådelig tilfredsstillelse tilsyneladende. Og nogle uger efter så hun resultatet – eller begyndelsen til det. De grønne spirer og blade var kommet op.

Nogle uger efter igen gik vi forbi en grøn bygmark. Jeg plukkede et strå og viste hende aks og vipper, kærne og strå. »Og når det bliver gult og modent, skal det høstes . . .«

»Hvad er 'høstes'?« afbrød hun mig. Og så måtte jeg til at forklare det med ord, og ligeså med 'tærskes'. Hvad er 'tærskes'? spurgte hun.

Morfaderen faldt i tanker. – »Hvad et menneske sår, skal det også høste«. »Som sæd, så høst«. »Den, der sår vind, skal høste storm«. »Høsten her og høsten hist«. »Som glæden er om høsten . . .« »En sædemand gik ud at så . . .« Og så videre i det næsten uendelige.

Det er måske ikke så mærkeligt, at en femårs pige, som ellers er vågen og ivrig nok, ikke ved, hvad det er at så og høste. Hun er opfødt i storbyen, har været i dagpleje og børnehave, tryg og glad hos sine forældre, som begge arbejder, og i sine omgivelser, som er et hus med en meget smal strimmel have med nogle få buske og

blomster og en legegade med mange andre børn. Af byforhold kan det næsten ikke være bedre.

Men så og høste kender hun altså ikke, og hvad værre er: hun har meget små chancer for at lære det at kende som noget alvorligt og livsnødvendigt; nok som en hobby i en villahave eller som noget interessant på en søndagstur, men ikke som en livsbetingelse, en del af hverdagen.

(I parentes bemærket: Hobby betyder kæphest, men hvad forstår børn ved det, når de ser så få heste? Som legetøj er den vel afløst af cyklen eller trædebilen. Og som grundlag for billedsprog?)

Spørgsmålet er, om industrikulturen ligeså stille fjerner kommende slægtleds grundlag for at opfatte og forstå et billedsprog, som ikke er tusind år gammelt, men fem tusind eller mere, skabt og formet af den bondekultur, som vi har levet i siden ældre stenalder.

Og spørgsmålet er endvidere, om det i så fald gør noget, om ikke indust-realiteten i stedet giver os grundlag for et andet billedsprog, som kan være lige så godt?

Vel er bondekulturen ældgammel, men evig er den ikke. Forud for den gik en fanger- eller jægerkultur de fleste steder. Også den havde sit billedsprog, gav grundlag for et billedsprog. Man fortæller, at Hans Egede kom i vanskeligheder, da han skulle oversætte Fadervor. Brød fandtes ikke i Grønland. Hvordan oversætte »Giv os i dag vort daglige brød«? Så vidt jeg ved, skar han igennem og sagde: »Giv os i dag vort daglige sælkød«. Og det var jo en god og rigtig oversættelse.

Naturligvis kan også industrikulturen give grundlag for et billedsprog. Jeg så forleden et eksempel i en avis. »Vi vil gerne være en motor i menighedslivet«, sagde en nytiltrådt højskoleforstander i et interview. Meningen er sikkert god nok, men er billedet heldigt? Kan menighedsliv drives frem af noget, der kan sammenlignes med en motor? Hvor bliver Helligånden af? Er han måske benzinen? Rummer billedet ikke noget, der trækker i retning af, at menighedsliv beror på menneskeligt snilde og

kunnen, på menneskeskabt mekanik? Det var næppe meningen, men kan industrikulturens billeder overhovedet sige andet?

Bondekulturens billeder rummer modsætningsvis en fornemmelse af, at det egentlige ikke beror på, hvad vi gør og kan. Bonden sover og står op, og sæden spirer og vokser uafhængigt af ham. Naturligvis skal han pløje og så, luge og beskære osv. Han skal kunne sit kram. Men det er ikke alt, eller altafgørende. Væksten, udbyttet, beror til syvende og sidst – også – på en række ting og forhold, som han ikke har herredømme over: vind og vejr, sol og regn, kulde og varme osv. Der er plads og grund til ydmyghed. I industrikulturen beror alt på menneskers indsats og dygtighed – tilsyneladende da. Noget tyder på, at industrien er ved at blive klar over, at den ikke behersker sine ubehagelige bivirkninger eller sidevirkninger, både på mennesker og miljø. Det samme gælder urbaniseringen, storbykulturen, som vel er en af disse sidevirkninger.

Det store spørgsmål er i dag, om industrikulturen og storbykulturen har kulmineret og er ved at blive afløst af noget andet, som vi endnu ikke kender og kan give navn. Det er der meget, der tyder på, og så meget mindre grund er der til at lade vores tankegang og sprog præge af den. Den kom i så fald kun til at vare et par hundrede år og for en stor del af den danske befolkning endnu meget kortere.

Måske burde jeg indledningsvis have gjort det klart, at det ikke er industrien som sådan, det gælder. Det er et hæderligt erhverv som alle andre. Industri og industrikultur er imidlertid ikke det samme. Den sidste betegnelse dækker den i og for sig ejendommelige kendsgerning, at industrinormer, industritankegang og industrisprog i de sidste 25–30 år har bredt sig til alle områder af samfunds- og kulturlivet, samtidig med at den egentlige industri nok er vokset og blevet det, vi først og fremmest lever af, men også synes at have passeret sit højdepunkt, når det gælder at beskæftige mennesker – akkurat som vor eneste storby, København, har passeret sit højdepunkt og i virkeligheden kæmper for livet.

Jeg burde måske også have sagt, at det selvfølgelig ikke er industrien eller industrikulturen, der gør noget ved vores sprog. Det er os selv. Dorske og lade følger vi bare med, efteraber uden at tænke os om, uden at opøve og skærpe sansen for sproget, hørelsen, så vi bruger ord og billeder, hvor de passer, og sådan at de siger det, som vi ønsker sagt.

Måske er udtrykket industrikultur egentlig selvmodsigende. I en UNESCO rapport fra 1980 siges det i hvert fald, at selve udskillelsen af begrebet kultur fra produktionslivet, fra det økonomiske og erhvervsmæssige, som et særligt område, er et forholdsvis nyt fænomen i menneskehedens historie. Det sker først med den industrielle produktionsforms indførelse. Eller man kan sige, at fra da af udskiller økonomien og produktionen sig fra den øvrige livssammenhæng, kulturen, som et selvstændigt og selvgyldigt område, en »sektor«, som jernhårdt bestemmer betingelserne for samfundslivet iøvrigt, deriblandt sproget.

Vores egen kulturminister siger i sin redegørelse til folketinget (april 1981) bl.a.: »Kulturpolitik og fritidspolitik er sider af samme sag«. Og lidt senere: »Kulturpolitik, fritidspolitik og familiepolitik er sider af samme sag«. Med andre ord: Kultur har med fritid at gøre – og med familieliv. Arbejdslivet, produktionslivet er ikke kultur. Det har heller ikke noget med familien at gøre. Den er en forbrugsforanstaltning – ikke en produktionsenhed. Den har lige så lidt som fritiden noget med arbejde og produktion at skaffe. Kultur har hjemme i fritiden og i familien. Kulturministeriet har intet med økonomi og produktion at bestille.

Det er ikke nogen tilfældighed, at vi her i landet først fik udskilt et selvstændigt kulturministerium i begyndelsen af 1960'erne. Først da var industrialiseringen – af alle andre områder end den egentlige industri – skredet så langt frem, at det var naturligt og nødvendigt. Først da blev industrien til industrikultur.

UNESCO rejser i den nævnte rapport fra Beograd i 1980 faktisk krav om to nye menneskerettigheder, som er værd at se på i vores sammenhæng, nemlig retten til *kulturel identitet* og retten til

kommunikation. Det er selvfølgelig udviklingslandene, man først og fremmest tænker på.

Dermed rejser man i virkeligheden hele spørgsmålet om udviklingsbegrebet. Er udvikling overhovedet tænkelig og mulig uden industrialisering? Eller man kunne vende det om: Hvis man erkender, at industrialisering nødvendigvis slår helhedskulturen i stykker, spalter kulturen ud som et særligt område, adskilt fra arbejdsliv og produktion, selvstændiggør produktion og økonomi som det overordnede, bærende og drivende i et samfunds udvikling, hvordan kan man så samtidig hævde ethvert folks ret til at skabe og fastholde sin kulturelle identitet som grundlag for sin fremtid? Har man nogensinde set et industriland, hvor den folkelige kultur var andet end folklore, altså en smuk og uskadelig museumsgenstand uden betydning for arbejds- og produktionslivet? Har man nogensinde set en industrikultur, der virkelig fortjente den sidste del af denne betegnelse? Kan industri overhovedet være eller blive kultur, altså et udtryk for et folks samlede helhedserfaring af tilværelsen? Betyder industri ikke, at tilværelsen nødvendigvis splittes op i arbejde og fritid, i produktion og forbrug?

Skal vi finde os i og fastholde denne brug af ordet kultur som en fritidsforanstaltning? Skal vi finde os i følgerne for sprog og billedsprog, for modersmålet?

Det er udmærket, at UNESCO rejser kravet om ret til kulturel identitet, ikke mindst for U-landenes vedkommende. Men skal den være og blive moderskødet for en »endogen«, dvs. en hjemmegroet, udvikling, som det siges, bliver der næppe tale om en industriel udvikling. Industri fødes i det hele taget næppe af noget moderskød. Her må man hellere tale om et »kraftcentrum« – eller en motor som det fremdrivende.

Men er man virkelig parat til at afstå fra industrialisering, som hele vort udviklingsbegreb er bastet og bundet til. Er I-landene, som giver udviklingshjælp, og – endnu vigtigere – er U-landene, som modtager hjælpen? Det er et meget afgørende og vidtrækkende spørgsmål, som man nødvendigvis må se lige i øjnene.

Og dernæst: Retten til kommunikation. Dermed tænker man først og fremmest på nyhedsformidlingen gennem presse og massemedier. Hvordan skal den blive selvstændig overfor de internationale nyhedsbureau'er, et udtryk for landets og folkets kulturelle identitet, uden at havne i statsdirigering og statskontrol? Og hvordan skal man få opbygget det tekniske apparatur, som er nødvendigt, kommunikationens infrastruktur, som man siger? Trykkerier, papirforsyning, elektricitetsforsyning, radio- og fjernsynsstationer, modtagerapparater, evnen til at betjene og benytte disse medier hos tilstrækkeligt mange og evnen til at læse, høre og se med forståelse og selvstændig vurdering hos alle.

De to nye menneskerettigheder – retten til kulturel identitet og retten til kommunikation – må ses i sammenhæng. Ingen af delene er gode ord eller udtryk. Begge hører de hjemme i industrikulturen, forstået som den internationale, abstrakte civilisationsfernis, der sammen med industrialiseringen breder sig over hele kloden med en vis indre nødvendighed. Ingen af dem hører hjemme i modersmålet. Kulturel identitet er intet andet end hvad man i grundtvigske kredse og i højskolesammenhæng kaldte og kalder folkelighed, som vel også for mange er et kunstigt ord, en abstraktion. Men det behøver nu ikke at være ordets skyld eller at skyldes det, det dækker. Kommunikation betød oprindelig samfærdsel eller samkvem, men betyder i dag først og fremmest udveksling af nyheder og viden – med en biklang af, at det skal gå ind, modtages og forstås, medføre en virkelig vekselvirkning – hvilket iøvrigt er et hovedord hos Grundtvig, som påvist af moderne Grundtvig-forskning. Jo sjældnere det sker, jo vanskeligere det er, jo mere yndest får dette fremmedord. Men meningen er altså retten til *information* – eller gensidig information. Heller ikke information er et godt ord. Det hed i gamle dage oplysning eller folkeoplysning. Hvad er forskellen? Man fristes til at sige, at information består af *data*, og dermed bruger man et andet moderne udtryk fra industrikulturen, som sikkert vil blive mere og mere gængs i de kommende år. Data betyder det givne, kendsgerninger, de oplysninger, som kan sættes på maskine, og

forlanger de, at *mundtlige overleveringer* skal tages alvorligt. Uden dem kan man slet ikke få fat i Afrikas egen og egentlige historie. Helt op til vor tid var hukommelsen hos visse stammemedlemmer, hvis embede det var at bevare og videregive overleveringerne, så udviklet og stærk, at nøjagtigheden og sikkerheden meget vel tåler sammenligning med tilsvarende skriftlig overlevering.

Grundtvig forlangte det samme for den nordiske mytologi. Den skulle ikke bare anerkendes på linie med den græske, men bruges, genoplives, nyttiggøres som billedsprog. Deri afspejledes vores inderste væsenskerne og livsopfattelse, vores kulturelle identitet.

Og myterne var mundtlige fortællinger, gendigtet eller genfremstillet ved festerne, folkets, stammens eller familiens, indpasset i årets eller livets rytme. Al undervisning på folkehøjskolen skulle være mundtlig. *I begyndelsen var samtalen*, kunne man sige. Et resultat af den moderne videnskabelige Grundtvigforskning er, at foredraget, enetalen, egentlig er en misforståelse som fremmeste pædagogiske form på folkehøjskolen. Det var samtalen, man skulle frem til, en naturlig, levende og munter vekselvirkning mellem elever og lærere på modersmålet.

Man kan ikke føre en samtale med en radio eller et fjernsyn, med en båndoptager eller en grammofon, med en avis eller en bog. Man kan ikke få noget svar, i hvert fald ikke et levende, højst et på forhånd programmeret. End ikke med den kommende mikroprocessor kan man føre en samtale. Den hævdes ganske vist om få år at kunne reagere på den menneskelige stemme og svare med en syntetisk stemme på et mundtligt spørgsmål. Men kan den sige andet, end hvad den i forvejen er programmeret med og til? Et levende menneskeligt svar kan den ikke give. Modersmålet kan den ikke benytte, trods al teknisk vidunderlighed.

Grundtvigs front var mod bøgerne, det skrevne og trykte. Det var det eneste medium, som fandtes på hans tid. Der fandtes knap nok aviser, som vi kender dem. Men ingen moderne medier kan erstatte medmennesket eller medmennesker i en samtale. Intet medium kan svare, i hvert fald ikke med andet end data. Måske

som er nødvendige for maskiner og deres rette brug. Det er kolde kendsgerninger, som kan reduceres til tal. Al menneskelig følelse og fantasi, vilje og selvstændighed ses der bort fra. Data-sproget er et reduceret sprog, et maskinsprog, ikke et menneskesprog, slet ikke et modersmål.

Bladet *Information* svarede oprindeligt til sit navn. Det indeholdt faktiske meddelelser om forholdene i Danmark under besættelsen, kildestof for de illegale blade. Lyset og varmen måtte de selv sætte til og på, og det gjorde de.

Oplysning er, som ordet siger, først og fremmest lys over tingene og – i hvert fald ifølge Grundtvig – også varme, akkurat som solen ikke blot kaster lys over alt på kloden, men også giver varme og dermed vækst. I dag ved vi, at solen giver meget andet og mere, men billedsproget er i og for sig lige godt for det. Det forstås umiddelbart. Der sker ingen reduktion. Folkeoplysning er lys og varme på et folks livsbetingelser og forhold og på en sådan måde, at alle, hele folket, kan fatte og forstå det, akkurat som solen skinner på alt og alle. Kun med lys og varme af denne art kan den kulturelle identitet eller folkeligheden blive et moderskød for den fremtidige historie og udvikling.

Jamen, det er jo derfor, alle skal lære at læse og skrive, alle skal have aviser, radio og fjernsyn og hvad der ellers dukker op af »informatik« i de kommende år, og det bliver nok ikke så lidt.

Ja, måske. Men måske er der noget, der er vigtigere, hvis der skal blive tale om oplysning eller folkeoplysning og ikke bare om kommunikation og information.

Man kunne måske lære to ting af gamle Grundtvig og hans folkehøjskole til gavn for enhver indsats i U-landene af denne art.

Jeg har fornylig haft lejlighed til at læse i første bind af en stor ny Afrikas historie, som udgives af UNESCO og skal omfatte otte tykke bind. Den skrives fortrinsvis af afrikanere, og på to punkter stemmer de mærkeligt overens med Grundtvig. For det første forlanger de, at afrikansk *mytologi* skal tages alvorligt, ikke nødvendigvis som religion, men som billedsprog, som centralt og væsentligt udtryk for afrikansk kulturel identitet. For det andet

kan vi nå til at udveksle data med et medium. Udveksling af data kan vel kaldes kommunikation, men kan det kaldes samtale? Hører der ikke fantasi og følelse, vilje og handling til, for at vi kan nå hinanden, komme i forbindelse med hinanden, hvad vel er hensigten med al kommunikation. Nej, i begyndelsen var samtalen, og den vil komme til ære og værdighed igen.

Jeg vil anbefale, at vi forkaster ordet kommunikation – såvelsom information og data – når det gælder levende vekselvirkning mellem mennesker, samtale på modersmålet. Vi skal ikke lade os tyrannisere af industrikulturen. Lad den holde sig inden for sine egne enemærker. Lad maskinerne opbevare data og kommunikere dem som information til det begrænsede brug, de er egnede til. Men lad os som mennesker fastholde samtalen både som ord og som virkelighed, som det hvori modersmålet lever, røres og er.

Så vil jeg forøvrigt foreslå, at Modersmål-Selskabet hylder Svend Auken med en buket tidsler og tjørn som den, der i 1981 har sat det grimmeste ord i omløb: *Jobskabelse*. Er jeg den eneste, der synes, at ordet halter, at sammensætningen er helt ude af balance? Eller falder det simpelthen ikke folk ind at kræve ordentligt sprog af arbejdsministeriet? Det har jo ikke med kultur at gøre, men med anderledes alvorlige sager: bekæmpelse af arbejdsløsheden. Det er økonomi og produktion, så det batter. Hvad har sproglige overvejelser, hensyn til modersmålets skønhed og klarhed, der at skaffe?

Ville det ikke klæde Modersmål-Selskabet en gang om året at gå humoristisk til værks?

Indbyd Svend Auken til næste årsmøde og lad ham forsvare sin sproglige nyskabelse.

Jeg må indrømme, at jeg som teolog nok er noget belastet med hensyn til ordet skabelse. Det rummer for mig – bogstavelig talt – en hel verden, hele verden. Det er noget tvivlsomt, om mennesker overhovedet kan skabe. Jeg ved godt, at ordet anvendes meget i pædagogisk sammenhæng, skabende fag f.eks. Jeg foretrækker formning. Det er ligesom mere overkommeligt. Og i hvert fald er

det vel ikke fag, men mennesker, der er skabende – eller formende.

Men hvorfor: job? Hvorfor ikke arbejde, stilling, erhverv, gerning eller arbejdsplads? Job er kortere, vil man svare, men er det også klarere eller kønnere?

Under alle omstændigheder: det fatale er sammenføjningen af de to ord. En mere uskøn mangel på balance kan næppe tænkes.

Lad ham få en præmie!

Ord kan lignes ved røntgenstråler – hvis man anvender dem på rette måde, kan de gennemlyse hvadsomhelst. – *Aldous Huxley*

Sprog, teknologi og den jævne mand

af Poul Erik Henriksen

Udlært?

Jeg stod der med mit svendebrev som elektronikmekaniker. 4½ år i lære på en stor, moderne industrivirksomhed, hvis behov er at have en dygtig medarbejderstab for at kunne følge den teknologiske udvikling. En avanceret maskinpark kræver sin mand, ikke mindst på vedligeholdelsessiden.

Firmaet manglede ganske vist en elektronikmekaniker; men de så helst, at vedkommende kunne teknisk engelsk og tysk. Situationen kræver det, bl.a. til forståelse af maskindiagrammer og beskrivelser, for ikke at tale om samarbejdet med fremmede montører.

Jobbet blev dog mit efter en del tovtrækkeri, hvori jeg gav tilsagn om at ville deltage i sprogkurser, anvist eller godkendt af værkføreren.

I egen interesse deltog jeg en aften i et arrangement på Håndværkerskolen om brugen og programmeringen af numerisk styrede maskiner. Det var tyske maskinfabrikanters forhandlere her i landet, der sammen med skolen stod for arrangementet. Den del, der omhandlede maskinernes formåen, blev forelagt af to tyskere, som havde lært sig forståeligt dansk; men jeg blev noget overrasket, da programmeringsfasen skulle gennemgås, for det var det, der havde størst interesse for mig. Der sad vi, håndværkere og mindre maskinfabriksindehavere imellem hinanden og fik en forklaring på flydende tysk, som var det en selvfølge, at dagens danske håndværker kunne andre sprog.

Hvor går det hen? Render udviklingen fra den jævne mand?

Hvis situationen var omvendt: at en dansk maskinfabrikants forhandlere skulle forestå et arrangement i udlandet, da ville de danske forhandlere uden tvivl benytte sig af det fremmede lands

sprog – dels af høflighed, dels måske også, fordi vi danske lefler mere for det udenlandske, end vi burde. Vi snobber måske ovenikøbet!

Jeg tror egentlig også, at vi ligger under for teknologiens ordforråd. Vi synes, at de mange fremmede ord er fine, og inden vi har set os om, bruger vi dem selv! Så er vi fanget – både af det »fine« sprog og af vort eget snobberi.

Hvor går det hen? Er udviklingen allerede rendt fra den jævne mand?

Det må være et rimeligt forlangende til teknologien og det, der følger med den, at den tilpasses de mennesker, der er brugere af den.

Hvis udviklingen allerede er løbet fra den jævne mand, er det ikke hans egen skyld alene, for han har ikke mange chancer for at sætte sig ind i den tankegang, der ligger bag teknologien og det sprog, der følger med den.

Han står alene – han er isoleret – han er uden ægte ståsted.

Ord lever længere end gerninger. – *Pindar*

Ledersproget. Fremmedord som magtmiddel

af Arne Lund

Den katolske kirkes fordums magt havde som forudsætning, at der blev talt og sunget på latin. Hvad der burde have været åndelig fællesejendom, blev præsteskabets eneret, og magten over almuen var mulig, så længe den ikke forstod sproget.

Derfor var Reformationen for små 450 år siden en folkelig gerning. Kirken påtog sig at tale modersmålet.

Den første grundlovs fædre gjorde også en god, folkelig gerning ved at fordanske fremmedord. Senat blev til landsting – deputeretkammer blev til folketing – session blev til samling og parlament blev til rigsdag. Det var derimod galt, da banerne holdt deres indtog. Kontrollør, portør, billet, perron osv.; her sporedes enevælden med dens fransk- eller tysktalende embedsmænd.

Uvanen med at anvende et sprog, andre ikke forstår, så vedkommende kreds af mennesker erhverver sig eneret på faget og magt over andre dødelige, er ingenlunde afskaffet, tværtimod. Lægerne skriver stadig latin, regnskabsfolk skriver italiensk, centraladministrationens embedsmænd skriver kancellisprog, psykologer gør simple foreteelser indviklede ved at behæfte dem med fremmedord, og sagførere har eneret på et juridisk sprog, der kun forstås af domstolene.

Økonomerne taler ustandselig om en betalingsbalance med underskud. Hvordan, spørger almuen, kan der være underskud på noget, der er i balance, i ligevægt på godt dansk? Her har vi et fremmedord, hvis anvendelse er ved at være skæbnesvanger. Kald dog den betalingsbalance for noget med regnskab – det ved da vist de fleste, hvad er – viser det underskud, må enten udgifterne sæt-

tes ned, eller indtægterne forøges, gerne en blanding af begge dele.

At tilkalde sagkyndige til at udrede et emne er blevet ensbetydende med at gøre brug af folk, der taler et andet sprog end almindeligt dansk. Ikke underligt, at folkestyret føler sig truet af ekspertvældet. Arven fra den katolske kirkes og senere enevældens tid blomstrer den dag i dag.

Et nyt område, som den sproglige fremmedgørelse har erobret, er ledelsen i erhvervslivet. Her er der ved at udvikle sig et ledersprog, som skaber mistanke om eneret og magt over andre, og det står erhvervslivet sig ikke ved.

Da jeg fornylig skulle medvirke i et 2½ dags møde for virksomhedsledere for at runde af med nogle samlende synspunkter, blev jeg udnævnt til ressourceperson i et scenario. Fint, ikke sandt? Det havde vrimlet i 2½ dag med udtryk som divisionalisering, diversifikation, ledelsesstrategi, ledelsesprofil, motivation, innovation, ressourceallokering, processtyring, automation, profitcenter og meget andet, der krævede en fremmedordbog ved hånden. Lederen af en virksomhed skulle kunne koordinere, diagnosticere, motivere, engagere, delegere o.s.v. i een uendelighed. Alt dette foregik skiftevis i panel, plenum, seminar og altså nu scenario. Samme behov for fremmedordbog møder jeg iøvrigt også, når jeg skal bedømme skriftlige afgangsprøver ved Handelshøjskolen i København.

Tænke sig at bruge ordet strategi i forbindelse med ledelse af en virksomhed. Er opfinderen af denne sprogbrug da ikke klar over, at menigmand opfatter strategi som noget, der har med krigsførelse at gøre? Lav dog ikke utilsigtede ulykker. Lidt omtanke i sprogbrugen ville være på sin plads.

Det er forståeligt, at arbejdsgiverne har brug for et internationalt sprog, når de skal have forbindelser over landegrænserne, og handelshøjskoler og Dansk Management Center, Gud fri os for navnet, skal hente viden fra udlandet. Men i ledelsen af en virksomhed i dansk erhvervsliv går dette sprog ganske enkelt ikke, hvis lederne mener det alvorligt med at have et godt forhold til deres arbejdere og funktionærer, til virksomhedernes omverden

og til offentligheden, sidstnævnte kaldet public relations, hvor ansigt hedder image.

Mangen en medarbejderrepræsentant i et aktieselskabs bestyrelse eller fællestillidsmand i en virksomheds samarbejdsudvalg vil udsat for dette ledersprog få mistanke om, at her skal jeg nok snøres, for det forstår jeg ikke noget af, der må ligge noget under, som jeg ikke skal forstå. Snøres er et godt dansk ord for at blive manipuleret, og da dette ikke kan være fornuftige arbejdsgiveres ønske over for medarbejderne, så tal dog dansk og undgå uberettiget mistanke. Det samme gælder de erhvervsdrivendes forhold til kunderne, hvad der burde indeholde en formaning til reklamefolkene om at rense ud i deres sprog.

Handelshøjskolen i København får sin fremmedordsmani til trods have tak for, at marketing blev til markedsføring. Det var dog en anstrengelse i den rigtige retning.

Vi har i nutidens Danmark mange flere Erasmus Montanus'er, end Ludvig Holberg kunne finde i sin samtid. Det har noget at gøre med 60'ernes forkælelse af de højere uddannelser, og det fulgte med, da snobberiet, undskyld: de fine fornemmelser, bredte sig ud i hele uddannelsessystemet. Seminarieforstandere skulle være rektorer, og seminarielærerne skulle være lektorer. Stakkels folkeskole, der blev belemret med fremmedord, som børnene plaprer videre uden at forstå deres indhold til bunds.

Men tilbage til erhvervslivet og dets ledere. Tal dansk, og bliv ved at tale dansk, så jeres medarbejdere og offentligheden forstår jer. Tag højskolesangbogen med, når I tager på lederkursus, og støt Modersmål-Selskabet. Det er gudskelov ved at få vinden med sig.

Samtale og solidaritet

af Dagmar Andreasen

Sproget mennesker imellem er en broget buket af alt muligt. Hvis du kommer ind i en kantine, hvor der er samlet en del mennesker til frokost, hører du deres samtaler som en sagte summen, ligesom du hørte biernes summen en varm, travl sommerdag. – Du ved ikke hvordan de taler med hverandre, eller hvad de siger, hører bare lyden.

For at forstå må du i en kantine nærmere til menneskene; men der er også forskelle i et sprog, hvis du arbejder i en fabrik som arbejder eller på kontor, det *er* der.

Det ligger først og fremmest i tiltaleformen. Man er reserveret, gør sig umage for at tale »dannet« på kontoret, også når man ikke kan tåle hverandre.

Der bruges en vis form for ironi, og en del af sprogbrugen kommer an på, hvem man taler til – om det er »op« eller »ned«. En overordnet tiltaler man med ærbødighed; en kontordame taler man sødt til, lidt nedladende når det er værst – et eksempel på, hvordan man pludselig kan blive en anden tiltale værdig ved at hoppe op fra maskinarbejde til kontorfaget.

»Man« ønsker, at der bliver sagt »De« til vedkommende, for – som en af mine kammerater sagde til mig: »Betty siger man ikke »du« til mere, hun er blevet en slags sekretær«.

Men industrisprog kan være andet end »De« og »du«. Det kan være benævnelser af de ting, man arbejder med. En slags fagsprog som ikke er anvendt i daglig tale – den tale vi fører udenfor industrierne.

Vi har akkordsystemer – nogle af os omdøber dem til rekordsystemer. Vi bruger ved vore arbejder forskelligt værktøj, som man heller ikke snakker om hjemme; får lært hvad der er en tap og hvad et bor, og hvori forskellen ligger.

Forresten: En kontordame vil sige, hun er *ansat*, mens en fabrikskvinde vil sige: »Jeg arbejder«.

Det er også sjovt at lægge mærke til, at vi er tilbøjelige til at sige *min* fabrik – skønt vi ikke engang får det fulde overskud af det arbejde, vi udfører; og det værktøj, vi betjener, kalder vi også *vores*, skønt vi kun låner det af de, som ejer industrierne eller fabrikkerne.

Vi siger også andre ting forkert, men det kan med velberåd hu være lagt os i munden.

F.eks. siger vi »arbejdsgiverne« om de, som ejer fabrikkerne. De burde hedde arbejdskraft»*køberne*«, for de giver intet, de køber og sælger. – Men, ikke sandt, arbejds*givere* er et smukt og blidt ord, der tilslører. – Ligesom det moderne »arbejds*tagere*«. – Hvis man havde fantasi nok, kunne man bare sige: »Da I er arbejdstagere, så værsågod og ta'«, – til de udelukkede arbejdsløse.

Dario Fo og andre har udtalt, at en arbejdskøber har mange ord, og at en arbejder har for få ord; derfor taber en arbejder i samtalen eller forhandlingen. Der mener jeg, at arbejdskøberen har det sprog, som ligger i samfundets bestemmelser, som menes mindreværdige i det samfund, hvori vi er lagdelt.

Skolelærere kan også klage over, at arbejderbørns ordvalg er ringere end andre forældres børn. – Nå ja, det er heller ikke just arbejderne, der bliver beskrevet mest i vore skolers lærebøger. Og bliver vi beskrevet, er det næsten altid i en lidt nedladende tone. Det er landets rige menneskers historie, som bliver beskrevet med store bogstaver, selv om nogle af de, der her omtales eller beskrives som helte, er blevet rige! (og det er ensbetydende med at være en af de udslaggivende, værdige at beskrive i historiebøger til beundring for andenrangs mennesker).

Eksempel: H. N. Andersen, som var etatsråd, hvis formue bl.a. blev skaffet gennem bordelvirksomhed i Asien. – Måske ser vi også idolet Bonde Nielsen i skolebøgerne en dag som en fremragende forretningsmand, hvis liv var eksemplarisk.

Industriarbejderens sprog har mange nuancer. Man *snakker* hyggeligt og rart til hverandre, men *taler* til de overordnede eller

de, der *føler* sig som overordnede. Nogle ledere snakker almindeligt med arbejderne som ligefolk, og det er ikke alene de klogeste, men også de dygtigste.

Dog, de fleste overordnede, jeg i min industritid har kendt, har været ualmindeligt overlegne; det giver ikke noget godt samarbejde.

En tekniker eller ingeniør har også et andet sprog end arbejderen, så industrisprog kan være mange ting og kan også ligge til grund for den splittelse, som findes på forskellige virksomheder. Mig forekommer det, at splittelsen i nogle virksomheder er tilstræbt, så folk ikke står samlet og som sådan er nemmere at handle med og splitte op mod hverandre. Når vi er enige i noget, er vi for mange, man kan ikke magte os.

De mange forkerte udtryk, som bliver brugt i offentligheden, i aviser, radio og fjernsyn, kan også gøre deres til, at vi bliver opfattet forkert. En *ulovlig* strejke for eksempel, det dækker for det meste en *overenskomststridig* strejke og har intet med lovovertrædelse og strafudmåling i gængs forstand at gøre, men det lyder, som om vi står på den forkerte side af loven, skønt en sådan arbejdsnedlæggelse godt kan komme af ganske barske misforhold, hvor neddykningsmekanismer kan være grove.

Vi har love og regler indenfor vores arbejdsliv, som vi har fået gennemarbejdet og mange gange er blevet påtvunget i nedgangstider. Forordninger som ikke er logiske, og som vi skal kende for at kunne efterleve dem.

Det kan knibe at blive ved med at være med til, at lederen af din afdeling eller industri skal lede og fordele arbejdet samtidig med, at man siger, du er et frit menneske. Det har heller ikke noget med frihed at gøre, at du ikke har ret til et meningsfyldt arbejde, hvis ikke det falder lige netop i de ejendes interesser. Så bliver der vanskeligheder med, hvem du er.

Et udbyttet menneske der handles med, og de siger om dig, at du må skamme dig, hvis du bliver arbejdsløs. Jamen du vil gerne arbejde.

Du skal også skamme dig, hvis du ikke bliver uddannet.

Man stabler forkerte ting op og siger, du skal godkende dem samtidig med, at dine børn bliver oplært i skolen til at være ærlige og ikke lyve. »Sig sandheden«, siger man, – Hvad er sandheden om Glistrup og Bonde Nielsen så? – Og hvis du nu sidder overfor dine fabriksejere eller bestyrelse til en forhandling og ved, du har ret i de ting, du siger, og de så siger, at når du ikke kan skaffe vidner, har du ingen juridisk ret – det er også industrisprog, og i et sådant tilfælde kan man nok blive noget så 1–2–3– i al sin tro på at have ret, uden dog at få den.

Deres oplæring om ret og værdighed må jo være en anden end den, der bliver arbejderne til del.

Grundloven har vel også de ejendes bevågenhed, når der står i en af paragrafferne, at det *bør tilstræbes*, at alle har et meningsfyldt arbejde. Denne sætning har ingen juridisk dækning, og efter den behøver ingen af os at have et meningsfyldt arbejde. Vi lever på de ejendes nåde og barmhjertighed. Og de fleste kan vel først finde den, når de har rigeligt til sig selv.

Vort sprog i industrien er i høj grad afhængigt af, hvor man står i processen, om man er leder eller kontorarbejder eller mellemtekniker eller om man hører til dem, som man meget poetisk kalder: »Dem fra gulvet«.

Efter at man er holdt op som industriarbejder, har mange folk gerne villet høre om, hvad en industriarbejder er for en, og hvordan en sådan en udtrykker sig, og så siger vi, alle er i samme båd og vil ikke kende til industriarbejdernes eksistens. – Jeres sprog er anderledes, siger nogle. Anderledes: I forhold til hvad? – Børnenes sprog i skolen er anderledes end det, læreren oplæres til at bruge.

Ja, vores sprog er sammensat af det miljø, vi stammer fra. Når man stammer fra en håndværkerfamilie, lærer børnene uvilkårligt noget af det sprog, der bruges også derhjemme. Dette sprog ændres noget i skolen og igen noget i den stilling, man får som voksen. Man tager nok mest ved lære der, hvor man opholder sig mest.

Det, jeg ville lægge mest mærke til ved industrisproget, er

forvanskningerne. Altså der, hvor sproget bliver brugt imod det, det ellers betyder. I det normale, skal vi sige ønskværdige, hvor ord står for deres pålydende og ikke bliver brugt til neddyknings-mekanismer.

For sproget industriarbejderne imellem er affødt af, hvilken industri arbejderen er beskæftiget ved, støjproblemer f.eks., så forkorter man ordene, benytter lyde eller andet.

Vi har et frisprog, der er pyntet op med eder, men vi er samtidig en gruppe, som er yderst frimodige overfor hverandre. Vi kan tale om vores hjemlige nederlag uden at blive mindre værd af den grund.

De fleste af os har et sundt sprog, som gør, at alle de opgaver, vi har, ligesom bliver lettere at komme igennem ved samtaler med hverandre, og vi kan også skælde hverandre ud af hjertens lyst uden at tage skade af det. – Det virker som ventiler mod stress og fører også i de stunder, hvor vi har behov for at stå sammen, til en solidaritet, der er skøn at opleve.

I disse tider, hvor det igen har været moderne at snakke arbejderforfattere, vil jeg slutte med at gengive et digt, som er et godt eksempel på arbejdersprog: *En Verdenssvejser* af Orla Bundgård Poulsen:

Jo, jeg husker ham godt,
kronprinsen blev han kaldt,
uvist hvorfor.
Han var en af de larmende,
elektrosvejser
i tiden der på B&W.

Mundhuggedes med næsten alle,
havde vist ikke
en helvedes kælling derhjemme.
Det var andet, som bed ham,
så han uvægerligt
måtte bide godt igen.

Værkmester Mugge
i den høje maskinhal
fik denher overhaling:

Jeg vidste sgu ikke,
at man ku' bli' værkmester
uden at have været smed,
huha, huha, huha.
Vel er du værkmester her,
og jeg er kun elektrosvejser,
javel, javel, javel,
men det er kun her,
du er værkmester.

Bah!
Men ser du,
ser du min fine ven,
jeg er sgu svejser her,
her og i hele verden!

Kan du stikke den,
gamle ræv.

Når du hører folk tale sammen på afstand, hører du kun en svag op- og nedgående summende melodi. –

Du må tæt på for at forstå og leve med.

Også et »industrisprog« er et yderst godt instrument.

Det danske sprog i et informationssamfund

af Aase Boesen

I Modersmål-Selskabets publikation med titlen *Hvor går dansk hen?* er Selskabets henvendelse til Det centrale Uddannelsesråd gengivet.

I henvendelsen står der bl.a.: »De satellitgenerationer, der vokser op i disse år, vil blive overvældet af udenlandske sproglige påvirkninger, der efter alt hvad vi kan se, bliver langt mere voldsomme, end det kunne frygtes for bare få år siden.«

Denne udtalelse er, som man ser, præget af frygt, og det er forståeligt. Når man frygter noget, er vel det bedste man kan gøre at se nærmere på, hvad det er man frygter. Derfor vil jeg forsøge at nærme mig to mål med denne artikel. Det ene mål skal søges nået med en miniredegørelse af den tekniske baggrund for den galopperende elektroniske udvikling. Det tekniske kan måske synes ligegyldigt, men hvis man ikke også anskuer den side af sagen, bliver ens meninger præget af tilfældighed. Det andet mål er at beskrive nogle tænkelige følger, som et informationssamfund kan få for det danske sprog. Mine påstande i denne forbindelse må tages med forbehold, da næppe nogen vil være i stand til at sige: »Sådan vil det gå«. Hvis blot læserne får nogle tanker sat i sving, vil jeg anse det andet mål for at være nået.

Informationer, som ifølge ordbogen betyder oplysning, underretning eller belæring, er vi allerede forsynede med. I et EF-papir om »det europæiske samfund og de nye informationsteknologier« står der: »Videnskabelig og intellektuel aktivitet, de økonomiske transaktioner og den daglige tilværelse hviler på et sindrigt informationsnet.« Afdøde kirke- og kulturminister Bodil Koch sagde, at kaffebordet var demokratiets blodomløb. Det samme kan man

sige om informationsnettet, hvis der vel at mærke er sørget for, at alle kan modtage og afsende informationer.

I nævnte EF-papir står der endvidere, at i USA er 45% af den erhvervsaktive befolkning på den ene eller den anden måde beskæftiget med informationer. Man forudser, at denne procent vil blive større.

Men informationsmængde og hastighed vil vokse drastisk. I det følgende skal jeg beskæftige mig med fem årsager hertil:

1. TV-satellitter
2. Et forbedret kommunikationsnet
3. »Telematikkens« æra
4. Billedbånd og -plader (videogrammer)
5. Mikroprocessorer

Vedr. 1 – TV-satellitter

TV-satellitternes opsendelse, er noget vi ved, er på beddingen. Vi modtager jo allerede satellitprogrammer, men med opsendelse af europæiske satellitter kommer fænomenet tættere på. Det er nok specielt den tysk-franske satellit, vi har mistro til. Da de tyske TV-programmer ikke vil blive tekstet, vil det, man især frygter, nok være, at det tyske sprog vil blive vort andet sprog. Af tekniske grunde er satellitter grænseoverskridende, og vi kan således ikke sige nej til det, andre finder på, i hvert fald kun ved at forbyde opstilling af parabolantenner.

Vedr. 2 – Et forbedret kommunikationsnet

De færreste tænker nok på, at vi i Danmark er forsynede med et kommunikationsnet til en cirkaværdi af 25 mia. kr. Det er kommet stille og roligt, og det skal jo bare være der. En del af nettet er fortrinsvis beregnet til at overføre lyd og en anden del til billeder. Nu kan man fremstille lyslederkabler, som er billige, som har en enorm kapacitet og som når op på en utrolig transmissionshastig-

hed. Generelt kan man sige, at lyslederkablerne kan det hele med hensyn til billeder og lyd, så informationerne vil fosse ud ligesom vandet af en vandhane! – Hvis nogen synes, det kan være det samme, skal det til trøst siges, at det er en langsommelig proces at udskifte de gode gamle kabler med de nye. Selv omkring år 2000 vil udskiftningen af kabler næppe være tilendebragt.

Vedr. 3 – »Telematikkens« æra

Mens tele- eller fjernkommunikation, som f.eks. telefon og TV før var een ting, og EDB – et system, der modtager, behandler og udspyr data – en anden ting, så har man nu arrangeret et »ægteskab« mellem telekommunikationen og EDB. Familienavnet er »Telematik«, en bekvem sammentrækning af telekommunikation og datamatik. Man skal vist være født og båret i Island for at have energi og fantasi til at finde en »oversættelse« af dette ord! Ægteskabets »afkom« vil t.eks. rumme mulighed for, at vi via vor fjernsynsskærm på een gang kan udnytte telefonens to-vejs kommunikationsevne, bruge TV's præsentation af billeder samt EDB's hukommelse, regne- og lagringsevne. Vi vil kunne tage en masse programmer, vi kan hente oplysninger om alt fra børskurser til, hvad gravide kvinder bør spise til middag. Vi kan sende elektroniske julekort, vi kan købe ind og vi kan koble os ind på det lokale program og meddele borgmesteren, at han ikke skal regne med vor stemme ved næste valg etc. etc.

Nogle vil kalde en sådan trafik for elektronisk skvalder. Andre vil sige, at ovenstående opremsning er at latterliggøre det hele, fordi der virkelig er tale om en udvikling, der rummer rige muligheder. Her skal antydes een. Mange ser med bekymring på de døende landsbysamfund. Rejsebureauet »Tjæreborg« ligger i Tjæreborg, fordi det er muligt via terminaler, at placere det just dér. Tænker man sig mange andre virksomheder, som lever af at flytte informationer, kan man ligeledes placere dem i de små samfund. Set under den synsvinkel vil et informationssamfund

måske vise sig at være en reel støtte i bestræbelserne for at holde liv i landsbyerne.

Vedr. 4 – Billedbånd og -plader (videogrammer)

Billed- eller videobånd og for den sags skyld også billedplader er en »gammel« opfindelse, som imidlertid ikke slog an i det omfang, som producenterne havde ventet. Nu, da farve-TV markedet er ved at være mættet, forventes det, at de tusind små hjem vil købe videoudstyr, som også bliver billigere, mere effektive og lettere at betjene. Altså endnu en faktor i informationsbilledet.

Vedr. 5 – Mikroprocessorer

I en svensk bog (det nytter ikke at ty til sin fremmedordbog fra 1978) står der følgende om mikroprocessorer: »Jättestor, kraftfuld integreret kreds. Næsten en datamat. Styrer ofte elektromekaniske processer (i biler, TV-modtagere m.m.) og sidder i smådatamater og lommeregnere. Koster kun ca. 5 kr. stykket i lange serier.« Når der står, at mikroprocessoren er »jättestor«, er det fordi dens kapacitet er så fantastisk, særligt når man tager i betragtning, at »mikroen« rummes i et frimærkestort hus. Som allerede sagt indgår mikroprocessoren i høj grad i de apparater, der er informationsbærende. Nogle mener, at man, fordi datamater kan gøres så små og billige takket være mikroprocessoren, vil indbygge datamater i TV-apparater. En dygtig sælger vil nok kunne overtale sin kunde til at købe et »fremtidssikret« TV for en ringe merpris, hvorefter man pludseligt vil opdage, at man nu også ejer en datamat, til hvilken man kan give informationer, få dem lagret samt hente dem igen.

Mulige følger for vort sprog

Man kan anlægge tre synsvinkler på informationer:

1. Informationer, som man »bare« får.

2. Informationer, som gennem en vis indsats kan hentes ud af et system.
3. Informationer, som den enkelte selv producerer.

Vedr. 1 – *Informationer, som man får*

Endnu er vi nok tilbøjelige til at vurdere vore medier ud fra den foreliggende situation, men med TV-satellitter, kabel-TV, billedbåndcentraler m.m.m. vil der blive noget at se og høre døgnet rundt. Der vil desuden hele tiden være valgmuligheder, så næsten ligegyldigt, hvad man ser, vil man sidde med tvivlen tilbage, for der kunne jo være et andet program, der var bedre. Ergo ser man lidt hist og lidt her, måske endda som sekundær beskæftigelse. Undersøgelser af hvor lidt folk husker af TV-avisen er et eksempel på, at vor lytteevne er ringe allerede nu. Det brudstykkeagtige bliver det vanlige. Den amerikanske forfatter, Alvin Toffler skriver i sin bog: »Den tredie bølge«, at vi kommer til at leve i en »blip-kultur«. Han eksemplificerer således: »Tænk Dem en information af 90 sek. varighed, hvoraf de 30 sek. bruges til et reklameindslag.« Toffler forudser, at mange ikke vil kunne klare denne blip-kultur og derfor vil blive totalt passive eller modsat – aggressive. Hvad enten man bliver det ene eller det andet, er resultatet, at man sætter sig selv udenfor og alene vil kunne råbes op gennem korte, slagordsagtige sætninger. Dette er en farlig tendens, hvad enten det drejer sig om sprog, tanke eller demokrati.

Som før sagt synes vor frygt omkring TV-satellitter især at være forbundet med, at tysk kunne blive vort andet sprog. Her kan man sammenligne med de forhold, vi har fremtvunget i Grønland, hvor anvendelsen af grønlandsk og dansk har medført, at mange grønlændere fik to »små« sprog. Det betyder, at samspillet mellem udviklingen af ens eget sprog og ens egen kultur går tabt. Grønlænderne har taget kampen op, men de har dog haft den fordel, at sprog- og kulturforskelle har været næsten »synlige«, hvorimod dansk-tysk sprog og kultur vil være sværere umiddel-

bart at se den store forskel på. Ængstelsen for at dansk kommer i defensiven synes derfor at være berettiget. Vor fordel i den sammenhæng er, at vi på forhånd er klare over problemets eksistens, inden vi udsættes for den helt massive påvirkning.

En påvirkning af en lidt anden art er alle de ord, der dukker op i forbindelse med den elektroniske æra. Ordet »telematik« er allerede nævnt. Det betænkelige ved den slags ord er, at de besværliggør en samtale og giver en fin grobund for misforståelser. I TV var der en række udsendelser om vor elektroniske fremtid. I den anledning havde man hidkaldt nogle folk til diskussion lige efter, at man havde vist fremtidsvisionerne. Efter mit skøn var diskussionen ikke meget værd, fordi der netop var en masse nye ord, som man ikke havde den præcise betydning af, så man derfor heller ikke kunne danne sig nogle kvalificerede meninger om det, der blev vist. Enten var man »for« eller »imod«, og informationssamfundet er en så kompleks affære, at der i høj grad er brug for at nuancere.

Da det formentligt er spildte kræfter at forlange, at alle disse ord skal fordanskes, må man hellere forlange, at de bliver forklarede igen og igen af de mennesker, der bruger dem. De skal gøre det dels af hensyn til en udvidelse af vor sproghorisont, og dels af hensyn til, at vi gerne skulle være fælles om sproget.

Vedr. 2 – Informationer, der skal hentes

Der er grund til at forvente, at vi i løbet af 80'erne – selv for de af os, der har en stærk karakter – vil blive forsynede med apparater, som kræver en vis indsats, hvis man vil udnytte deres informationskapacitet fuldt ud. Specielt vil brugen af datamater kræve indsigt. På to måder: Nogle vil få brug for at lære at anvende de programmer, de har anskaffet ved køb af en datamat. Andre vil have brug for selv at kunne lave programmer.

Skal jeg finde noget karakteristisk for min egen årgang, er det, at langt de fleste ikke fik lært fremmede sprog i skolen – og også at det hørte sig til, at man lige inden sin konfirmation fik munden

ryddet og blev etableret med et fint »brødklaver af postelin«. Siden da er der gjort et ihærdigt arbejde for at bevare børnenes tænder og for at lære dem fremmede sprog. Især det sidste faktum har været en medvirkende årsag til den meget omtalte generationskløft. Nu er der en ny kløft i horisonten. For nogle vil det være en smal sag at anvende maskiner og apparater bedst muligt, mens det for andre vil blive noget, der skal studeres meget til. De »informationsrige« vil få yderligere chancer for at øge deres informationsmængde, mens de, hvis forudsætninger ikke er så gode, vil blive endnu ringere stillet. Dette vil medføre nye sociale og sproglige kløfter.

Vedr. 3 – Informationer, som vi selv producerer

Som omtalt i forrige afsnit vil det sandsynligvis blive noget alment selv at lave programmer – altså at producere informationer. Ud fra egen erfaring, omend den kun er baseret på et lille ydmygt grundkursus i EDB, tør jeg påstå, at det nok er det kursus, jeg har haft mest glæde af. Af følgende grunde: Det er nødvendigt, når man arbejder med programmer at tænke logisk, at være omhyggelig, at kunne systematisere og endelig at sproget er helt præcist, for datamaten er jo så dum, at hver sætning skal formes, så den forstår, hvad den skal gøre. Har man kludret, godtages det ikke, og man må lave sit program om. I disse omstændigheder mener jeg, der ligger noget meget vigtigt – *sprogligt set*. Man opdrages til både at tænke og skrive klart og præcist, og hvis man lærer det inden for eet område, må det forventes at have en afsmitningseffekt på andre områder.

På et andet felt vil der nok også blive brug for at kunne informere og for at kunne udtrykke sig. Fremtidens »isenkram« vil nemlig befordre, at mange flere kommer i forbindelse med massemedierne. Den enkelte vil få lejlighed til at henvende sig til de mange både med ord og billeder. Heri ligger der en motivation til at arbejde alvorligt med udtryksformer.

Det bør også nævnes, at mange begreber fra EDB-verdenen faktisk er blevet overført til emner, som intet har med EDB at

gøre. Til min egen undren har jeg konstateret at selv med det smalle kendskab, jeg har til EDB, så har det lettet læsningen og forståelsen af artikler inden for andre områder.

Jeg kunne derfor ønske, at undervisningsministeriet ville opgive sin lidt vattede holdning med hensyn til datalære og indføre det som et ordentligt fag i folkeskolen sammen med mediekundskab.

Flere gange har jeg holdt et foredrag, som jeg har kaldt »informationssamfundet«. Tilhørernes reaktioner har været ret så stærke. Umiddelbart ser man for sig et fremtidssamfund, hvor mennesker vil sidde isolerede, og hvor der vil blive endnu ringere mulighed for »at komme hinanden ved«. Og selv om det ikke er mig, der har styret den elektroniske udvikling – så var vi ikke kommet ret langt! – har jeg næsten følt, at jeg var skyld i det hele. Alligevel håber jeg, at det, jeg har kunnet fortælle, ikke helt har været »spildte Guds ord på Balle-Lars«. Jeg tror nemlig, at hvis man først for alvor begynder at forestille sig, hvad denne eller hin udvikling vil medføre, ja, først da kan man danne sig et beredskab, og det er immervæk en begyndelse. Dette gælder også for denne artikels emne.

Hvad man ikke forstår, ejer man ikke. – *Goethe*

Al magt til billedet

af Gert Smistrup

Da floddamperen lagde til ved Volgograd, kørte en ambulance op foran landgangsbroen. En ældre mand, som var passager på flodbåden, blev båret ud og kørt på hospitalet.

Senere fik vi at vide hvorfor. Han havde fået en maveblødning. Grunden dertil kunne vi gætte: Han var nemlig den mand, som af en fejltagelse var blevet glemt af rejselederne i Moskvas lufthavn.

På et tidligere tidspunkt af dette krydstogt på Volga og Don havde man fortalt mig om oplevelsen. For første gang i sit liv var han så langt borte fra Danmark. Han kendte ikke et sprog ud over dansk. Og i Moskvas lufthavn kunne han end ikke identificere bogstaverne.

– Aldrig i mit liv har jeg følt mig så forladt, betroede han mig. – Jeg har haft ondt i maven siden.

Lidt efter tilføjede han: – Nå, heldigvis kunne jeg jo læse billederne – altså på skiltene. Dem kan man da *forstå*.

Når jeg indleder med denne lille private ferieoplevelse fra i sommer, har det at gøre med min journalist-faglige interesse for den del af kommunikationen, som ligger i tegn og billeder. Og ikke bare min, men mit fags, journalistikkens, stigende opmærksomhed over for denne side af formidlingsprocessen, som er i gang – og givetvis på ordenes bekostning.

»USA-rapport 81« hed et særtryk til »Dansk Presse«s juli-nummer i år. Deri fortaltes om den seneste udvikling inden for amerikansk dagspresse med hensyn til avisernes illustrative materiale:

»På 9. sal i New York Times' bladhus sidder en af de chefredaktører i USA, som ikke er journalist, men grafiker. Han hedder

Louis Silverstein, lille og tæt, med store visioner om fremtidens aviser.«

Denne Louis Silverstein går ikke så langt som til at sige, at fremtidens aviser måske i løbet af et ret overskueligt åremål kommer til at bestå af 50 procent tekst og 50 procent illustrationsmateriale – eller måske 25 procent tekst og 75 procent fotos, vignetter, illustrationer, grafer og kurver. Men sådan er der da flere danske bladfolk med visioner om fremtidens aviser, som vurderer fremtidens kommunikationssituation – hvadenten de ser den i øjnene med gru eller med glæde.

Det amerikanske argument er enkelt og virker uimodsigeligt: Dels vil folk i fremtiden få mindre og mindre tid til at læse aviser, dels vil en tegning eller et billede kommunikere informationen betydeligt bedre end ord – og for resten betydeligt hurtigere.

Som eksempel nævner han:

»Da Reagan forelagde sit budget-forslag for 1982 – ialt 100 forslag til besparelser – satte vi hele vort Washington-kontor ind på sagen. Opgaven lød: Skriv samtlige forslag ned til 10–15 ord og lad os få det hele i løbet af 4–5 timer. Derefter mobiliserede jeg min afdeling, og efterhånden som forslagene kom hjem på redaktionen, »visualiserede« vi dem i form af illustrative tegninger. Vi satte to hele sider af til projektet, som vi brød om i skemaform. De komplicerede spareforslag blev derefter let forståelige og let tilgængelige for læserne.«

Den mest avancerede avis i USA – foruden New York Times – med hensyn til den journalistiske udnyttelse af grafik hedder »St. Petersburg Times«. Bladets chefredaktør hævder, at den grafiske informations fremmarch er den betydeligste nyskabelse på redaktionen. Han siger: »En god instruktiv tegning kan være mere værd end den skrevne historie«. Alle journalister og redaktionssekretærer skal vænnes til at tænke i billeder.

Min personlighedsspaltning beror på, at jeg dels er overmåde enig med de to amerikanske redaktører, dels frygter jeg den udvikling, som tankerne indebærer.

Jeg er enig med dem i, at det er betydeligt lettere at bringe dem, vi i journalistikken så flot kalder »de almindelige læsere«, til at forstå Jan Bonde Nielsens økonomiske transaktioner og Mogens Glistrups aktieselskabsarrangementer, hvis det hele er sat op grafisk, end hvis de skal læse det i en spaltetekst.

»Grafisk« kan dække over kurver, kolonner, talopstillinger – men også over små mænd med sjove hatte og kurve og spande eller legetøjsskibe. Informationens substans, kendsgerningerne – for nu ikke at rage uklar med begrebet »sandheden« – må ikke blive borte bag den støj i kommunikationen, som små sjove mænd med sjove hatte kan give.

I danske blade har man i tidens løb set fremragende eksempler på, hvordan dygtigt udførte tegninger har gjort mange ords arbejde. Entebbe-aktionen, for at nævne et helt løst eksempel. Seks-dags-krigen i sin tid så man gengivet som informativ tegneserie. Men balancen mellem information og underholdning kan være svær at holde. Nå, men det gælder for resten da al journalistik, også TV-avisens.

I september 1978 skete der noget fascinerende ved et busstoppested i London: En mand blev myrdet med en paraply.

En »god historie«, som journalister vil udbryde. Og læserne. Men hvordan var det egentlig gået til? Sandt at sige var det en kompliceret indrettet paraply, så forklaringen krævede lange udredninger. Og så interesserede var læserne heller ikke, at de gav sig tid til at læse dem, så de fleste lod de mange forklarende ord fare. Den erkendelse kom også et britisk blad til. Derfor lod man fremstille en tegning, som klart og instruktivt viste paraplyens konstruktion. Den tegning blev bragt af en lang række blade. På få øjeblikke gjorde den det arbejde, som ordene ville være måske ti gange så længe om.

For os i Skandinavien er der ikke noget fundamentalt nyt i de tanker, som for tiden realiseres i amerikansk presse med henblik på at visualisere. Både på skandinaviske journalisthøjskoler og på

Grafisk Højskole undervises der i en emnekreds, som vi i Danmark kalder »Verbal og visuel støtte til forståelsen.« Den visuelle del beror i høj grad på et begreb, som er bragt til verden af den svenske billedpædagog Sven Lidman – det hedder »leksivisualisering« (hvad man lidt plumpt kunne oversætte til »ordsynliggørelse«).

Han er gået ud fra en tese, som siger, at efter 3 dage husker man: 10 procent af en læst tekst, 20 procent af et billede og 67 procent af tekst plus billede.

»*Lidmans* lov« kaldte han en teori, som gik ud på følgende:

Kombinationen *billede* ⟷ *ord* bygger på denne forklaring:

Ved hjælp af billederne ser vi virkeligheden. Ved hjælp af ordene forstår vi den.

Kombinationen *foto* ⟷ *tegning* bygger på denne forklaring:

Ved hjælp af tegningen forstår vi fotoet. Ved hjælp af fotoet tror vi på tegningen.

Den ideelle kommunikation skal altså bestå af en samtænkning af de tre elementer: tekst, tegninger, foto.

Men »*Lidmans* lov« fik kun indflydelse på pædagogiske værker, ikke på journalistikken. Journalisterne har altid kviet sig ved at se deres pædagogiske funktion i øjnene og ville holde sig fra at skrive artikler, som hørmede af tavleklud og kridtstøv.

Så det nye i de aktuelle toner fra USA er, at journalisterne er ved at omfortolke dele af deres roller i kommunikationen. Og som sagt vil jeg melde mig mellem dem, som er positive over for tankerne. Men –

For at fremme kommunikationen skal journalisten altså ofre store dele af det bedste, han har – sproget.

For at fremme kommunikationen skal læserne altså have betydeligt mindre kontakt med skriftsproget end før og end nu.

Og det er vel en kendsgerning, at det eneste skriftsprog i større sammenhænge, som et flertal af mennesker med dårlig uddannelse kommer i berøring med efter deres skoletid, stammer fra aviser og blade.

En stor del af den danske befolkning er læseuvante, fastslog

konsulent i Bibliotekstilsynet, Jes Petersen, i en kronik i Berlingske Tidende (26.nov.1980). Han skrev: »Jeg vil vove påstanden, at det drejer sig om mellem en fjerdedel og en tredjedel af et folk, der ikke alene giver op over for de vanskelige, større debatindlæg, men over for stort set hele den trykte informationsmængde, der udsendes af presse og forlag«.

Nu skal vi ikke male nogensomhelst fanden på nogensomhelst væg. Men jeg kan alligevel ikke vare mig for at fortælle om en oplevelse, jeg på et tidspunkt havde ved et pressemøde i New York. Anledningen var, at der blev præsenteret en ny bog om moderne massekommunikation. Indbudt foruden pressen var nogle lærere, specielt fra Harlem og South Bronx, den sorteste slum på bunden af New York.

Børn fra disse slumkvarterer er ikke blot sprogløse, men så at sige stumme, når de kommer i skole, fortalte disse lærere. De er ude af stand til at udtale en enkel, forståelig sætning – til trods for at lægeundersøgelser ikke har kunnet påvise nogen kliniske vanskeligheder, hverken fysiske eller psykiske.

»Det er resultatet af,« sagde Mary Winn, forfatteren til den bog, der blev præsenteret, »at de altid hører et pauvert sprog derhjemme, at de altid ser TV, og at der aldrig bliver talt direkte til dem, ikke andet end i enstavelsesord og i korte ordrer.«

Tilsyneladende får disse børn via TV en masse ord, som lige så tilsyneladende udvider deres ordforråd, men ofte vil det være sådan, at det er ord, de kan genkende, når de møder dem – men de *forstår* dem ikke.

»Når børnene kommer i skole,« sagde hun videre, »må vi først lære dem at *tale*. Bagefter kan vi så prøve at lære dem at læse.«

Så galt vil det ikke komme til at gå i Danmark. Aldrig. Naturligvis ikke.

Men på den anden side er det galt nok allerede, nemlig med at *forstå* de ord og begreber, vi så udmærket kender – ord som finanspolitik og pengepolitik, indekslån, deflation, hypotese, trusserederi, livskvalitet.

Problemet kan ikke løses med – som nogle har foreslået – at man hver dag i sit dagblad, hver uge i sit ugeblad, hver måned i sit fagblad – bringer en ordliste bag i bladet med forklaring på eller oversættelse af alle bladets svære ord. Det klares næppe heller med, at man på TV-skærmen indsætter en forklaring eller oversættelse ved hver eneste lejlighed, hvor der forekommer et svært ord i talesproget. Meget hurtigt ville et sådant system let i folkemunde blive til »tekstet for de dumme« eller lignende.

Men så måske – måske – med illustrative midler, med vignetter og kurver og grafer og informative fotos. Sådan som den amerikanske presse synes at se fremtidens vej. Måske kunne det også føre til, at danske blade i langt højere grad end nu lod illustrationerne gøre sprogets arbejde. Ikke: Al magt til billedet. Men: Mere magt til billedet.

Nytænkning kræver det – for de sprogarbejdere, som journalister er, kræver det en nytænkning, som kommer til at hvine i plomberne. Tegner, fotograf, journalist og redaktionssekretær skal lære at samtænke. I en totalkommunikation. Og når billedet en dag får så meget magt, vil der blive stillet anderledes og større krav til den tilbageværende del af sproget – hvor mange procent det så bliver.

Vi står med tåspidsen inde i den ny æra – med skærmterminalen, teledata, kabel-tv for slet ikke at tale om video-eksplosionen. Så vi har travlt.

Og derfor gjorde det altså indtryk på mig i sommer, da min gamle rejsefælle fra floddamperen på Volga sagde til mig om Moskvas lufthavn: – Nå, heldigvis kunne jeg da læse billederne – altså på skiltene. Dem kan man da *forstå*.

Informationsalderen. Elite og almue

af Werner Rasmussen

Beherskelse af modersmålet er en forudsætning for beherskelse af fremmedsprog

Det var dejligt at gå i skole. Sådan står de 12 år fra 1922 til 1934 i min erindring. Jeg husker tydeligt lærerne. I denne forbindelse kommer jeg til at tænke på engelsklæreren lektor Ingemann Ottosen. Han havde det synspunkt, at vi ikke ville kunne lære et fremmedsprog ordentligt, hvis ikke vi beherskede vort modersmål. Hermed mente han både ordvalget og den tydelige og klare udtale. Samtaleøvelserne vekslede mellem engelsk og dansk. Lektor Ottosen påpegede lige ivrigt dårligt ordvalg og sløj udtale på begge sprog.

Nu springer jeg i tiden frem til perioden siden 1965. I maj 1965 blev jeg udpeget til formand for et nyt udvalg under arbejdsministeriet, som skulle behandle forslag til kurser for faglærte arbejdere samt handels- og kontorfunktionærer. Igennem de forløbne år til og med august 1981 har vi holdt 162 møder eller gennemsnitligt 10 om året. Hver gang behandler vi mellem 5 og 25 forslag til undervisningsplaner for kurser, som skal gøre deltagerne fortrolige med ny teknik og bedre arbejdsmetoder. Derfor har vi nøje føling med faglige sprogfornyelser inden for industri, håndværk, handel og administration.

Disse forslag til undervisningsplaner skal udvalget vurdere ud fra flere forskellige synsvinkler: faglige, arbejdsmarkedspolitiske, økonomiske og pædagogiske. Personligt lægger jeg tillige en sproglig vurdering til grund. Det ved de faglige konsulenter i direktoratet for arbejdsmarkedsuddannelserne, som forbehandler forslagene og udarbejder de udførlige skriftlige indstillinger til udvalget. Min sproglige vurdering går både på de forklaringer, som redegør

for formål, adgangsbetingelser og indhold i undervisningen og på de fagudtryk, som optræder.

Navnet på det enkelte kursus bør som enhver anden overskrift dække indholdet, og den bør tillige så vidt muligt være på dansk. I det tekniske fagsprog optræder ofte mange låneord, fortrinsvis af engelsk oprindelse. Det kan i sig selv være en hindring for forståelsen, men særligt galt bliver det, når der optræder forkortelser af de engelske fagudtryk.

Jeg vil slet ikke skjule, at mine sproglige anfægtelser ret ofte bliver modtaget med let overbærende smil, og konsulenterne lader forstå, at de har vanskeligheder med initiativtagerne til forslagene. De er ikke meget for at skulle rette, hvad de betragter som bagateller. Undertiden anføres det, at det formindsker forståeligheden, hvis de danske udtryk skal anvendes, fordi man i praksis har vænnet sig til at bruge de engelske betegnelser.

Aktuelle eksempler

Lad mig gengive nogle aktuelle eksempler og knytte mine bemærkninger til efterhånden. Så vil jeg bagefter rette en henvendelse til læseren.

I bestræbelserne på at modvirke de ubehagelige følger af energikrisen er der udfoldet store bestræbelser for at fremskynde udnyttelsen af forekomster af olie og gas i den danske del af Nordsøen. Som følge heraf konstrueres kæmpemæssige anlæg til boring efter gas og olie. De benævnes off-shore-anlæg. Der findes vist ikke noget hævdvundent dansk udtryk. Derfor optræder der nu undervisningsplaner for svejsning af off-shore-konstruktioner.

Der er allerede under udførelse et net af rør til fremføring af naturgassen. Her optræder nye svejsemetoder: PE-svejsning. Det står for polyæthylen-svejsning.

Der fremkom et forslag til et kursus ved navn: Gasfyring under 120 kW. I notatet til udvalget blev der foreslået en ændring, som i kraft af sin gode begrundelse fik udvalgets tilslutning: Installation og reparation af gasfyrede kedler under 120 kW. Det var nemlig

det, det drejede sig om. Den korte titel er misvisende, idet den kunne lede tanken hen på, at det var et kursus for den person, der i det daglige skulle stå for pasningen af fyringen, lad os kalde ham varmemesteren – ikke fyrmesteren!

Vedligeholdelsen af flyvemaskiner er et kapitel for sig. Udvalget har lige så længe det har eksisteret lagt stor vægt på, at flyvemekanikere skulle have gode muligheder for at være på højde med de krav, der stilles af kontrolmyndigheden Luftfartsdirektoratet, ikke mindst fordi det er af vital betydning for flysikkerheden. Derfor er der lige så mange flytekniske specialkurser, som der er flytyper i anvendelse i SAS, charterselskaberne og Maersk Air. De må nødvendigvis have navn efter flytyperne, og da de er fremstillet i udlandet, går de under de fremmede navne. Hvad mener man om »Specialkursus Dash-7 (IERA typekursus)«. Dash-7 er betegnelsen for en ny flytype. IERA er en sammentrængt forkortelse, som står for instrumentvedligeholdelse. Men det er helt afgørende for flymekanikerne, at de er fortrolige med flyteknisk engelsk, for manualerne for vedligeholdelsen bygger helt og holdent på de engelske fagudtryk.

De sidste eksempler skal omhandle den elektroniske databehandling. Her er forholdet meget lig det nysnævnte flytekniske. De førende fabrikater er amerikanske, og fagsproget er engelsk. Det længste man har kunnet nå er, at EDB-rådet i sit betydningsfulde oplysningsarbejde har fremstillet en terminologi-ordbog med forklaringer på fagudtrykkene. Der findes også en lærebog i EDB-engelsk: Computer English.

Henvendelse til læseren

Læseren af denne årbog må formodes at være ganske særligt interesseret i at bevare vort modersmål. Derfor vil jeg henimod afslutningen af denne korte artikel rette en henvendelse til læseren. Jeg vil forme den som spørgsmål:

Er det muligt at undgå anvendelsen af de udenlandske fagudtryk?

Kan det tænkes, at der kunne udvikles en så stærk interesse for at bevare vort modersmål, at der altid og på alle faglige områder blev dannet gode oversættelser til dansk, og at disse oversættelser virkelig blev benyttet?

Mit svar på den stillede opgave

Årbogens redaktør har givet mig den opgave at skrive ud fra stikordene:

Informationsalderen. Elite og almue.

Jeg kan derfor ikke slutte denne artikel uden at antyde min stilling til den skitserede problemstilling.

Jeg tilslutter mig, at vi er inde i en tidsalder, som godt kan fortjene betegnelsen informationsalderen. Ret beset er denne betegnelse ikke forskellig fra Holbergs tid, som blev kaldt oplysningstiden. Jeg behøver vist ikke mere end denne antydning, for læserne er utvivlsomt klar over de mange bestræbelser, der den gang blev udfoldet for at udbrede kendskab til viden og videnskab.

Men der ligger en anden betydning i ordet informationsalder. Denne betydning gennemsyrer de afsluttende kapitler i Servan-Schreibers nye bog: Den globale udfordring. Her lægges der op til, at alle lande i hele verden skal kaste sig ind i en intensiv udnyttelse af de muligheder, som rummes i en udstrakt anvendelse af elektronisk databehandling til informationsformidling. Servan-Schreiber går så vidt, at han skriver, at den tredie verden kan springe industrialiseringen over og gå direkte ind i informationsalderen. Læs selv bogen! Den ægger til modsigelse, men den indeholder en udfordring.

Jeg vil udtrykke det på den måde, at den store modsætning i dag rummes i kontrasten mellem i-lande og u-lande. I-landene udgør eliten, u-landene almuen. Jeg appellerer til virkelig solidaritet med denne almue. Det er en virkelig udfordring til den nuværende og kommende generation.

På denne måde er jeg gået uden om redaktørens opfordring ved at tale om noget andet. Og da jeg har lovet at imødekomme

redaktørens opfordring, må jeg også tage stilling til den forståelse, som knytter sig til den danske befolkning og den betragtet alene. I den sammenhæng er der en åbenbar fare forbundet med den hastigt stigende anvendelse af EDB inden for flere og flere områder af samfundet. Denne fare er reel. Den kan føre til, at EDB-specialisterne bliver en elite, og de andre borgere mister indflydelse. Denne åbenbare fare kan bekæmpes ved oplysning, herunder undervisning. Og denne undervisning bør efter min opfattelse udstrækkes til alle led i den livslange undervisning lige fra folkeskolen til voksenundervisningen.

At beskæftige sig direkte med sprog er det samme som at se en rude i stedet for at se igennem den. – *Johannes V. Jensen*

Svært, men fornødent

af Mette Koefoed Bjørnsen

Om økonomisk-politiske budskaber – hvem formidler hvad til hvem – hvordan og med hvilken hensigt?

»Folkeskolen forbereder eleven til medleven og medbestemmelse i et demokratisk samfund og til medansvar for løsningen af fælles opgaver . . .« hedder det i folkeskolelovens § 2 som folkeskolens overordnede målsætning. Og det siges videre – specielt som krav til faget samtidsorientering, faget med kælenavnet »politisk dannelse«:

> Eleverne skal gennem undervisningen kunne
> »tilegne sig nogen færdighed i at vurdere politiske, økonomiske og ideologiske udsagn . . .«,
> »udvikle interesse for politiske forhold . . .« og
> »opnå kendskab til nogle af de faktorer, der danner baggrund for det nutidige samfunds konflikter, til hvordan de søges løst og til hvorledes det enkelte menneske alene eller i samarbejde med andre kan få indflydelse på beslutninger i samfundet«.

Målsætningerne er ambitiøse, men velbegrundede i – og nødvendiggjort af samfundsudviklingen. Enhver af os har en grundlovsikret ret til at ytre sin mening offentligt; kun få har imidlertid mulighed for at udnytte denne ret – og endnu færre ville drømme om at gøre det. Hvorfor mon?

Demokrati kan opfattes som arbejdet på at stille alle lige. Vort samfund er imidlertid på en række områder præget af en udtalt mangel på demokrati. Gennem stemmesedlen har vi ganske vist hver især samme indflydelse på, hvem der formelt skal styre og lovgive, men i realiteten afgør ganske få personer, hvem der opstilles ved et folketingsvalg.

Demokrati kan også opfattes som retten til at sige »nej« – og »u-ud – nu er det lukketid«. Som en forsvarsmekanisme over for økonomisk-politisk voldtægt udøvet af de politiske ledere.

I denne forbindelse er det værd at fremhæve, at den politiske socialisering, som nu ønskes fremmet – også gennem undervisningen i folkeskolen – med andre ord styrkelsen af samfundsborgerens evne til at forstå sine roller i samfundslivet og til at fylde dem ud i det mindste gennem interesse for og deltagelse i den politiske debat, vanskeliggøres blandt andet af de politiske budskabers sproglige form. Jeg skal forsøge nedenfor at gå lidt tættere på dette problem.

For det første er det tit svært blot at forstå den rent sproglige betydning af det, der bliver sagt. Dette gælder ikke mindst udsagn fra økonomerne, der af nogle betragtes som vor tids præsteskab. Ord som »betalingsbalancen« og »bruttofaktorindkomsten« vil typisk være uden indhold for den, som ikke kender eller ikke kan håndtere det samfundsøkonomiske værktøj. *Betalingsbalancen* er nemlig ikke nogen balance (i den regnskabsmæssige betydning: en status), den balancerer ikke (det er som oftest netop det, der er problemet) og den har ikke noget med betaling at gøre, men kan bedre betegnes som en opgørelse over værdien af de økonomiske transaktioner med udlandet inden for en given periode – altså som et valutakasseregnskab.

Begrebet *bruttofaktorindkomsten* forstås nok bedst, hvis ordet læses bagfra som indkomsten (= aflønning eller betaling) til faktorerne (dem der har medvirket i produktionen, dvs. arbejdskraften og kapitalejerne) og opgjort brutto (dvs. uden hensyn til afskrivninger på kapitalapparatet).

Andre begreber fra den økonomisk-politiske debat er i virkeligheden værdiladede og dækker over en indoktrinering, der afslører sproget som magtens og beherskernes sprog. Lad os som eksempel tage et par så almindelige anvendte ord som *arbejdsgiver* og *arbejdstager*. Hvem er egentlig hvem? Der er ikke megen vejledning i etiketterne. Er den, der giver sit arbejde fra sig virkelig

arbejdstageren og den, der får og benytter arbejdet arbejdsgiveren – eller er det ikke snarere omvendt?

Udtryk som Danmarks konkurrenceevne, Danmarks valutagæld, Danmarks beskæftigelsesproblem, Danmark er et rigt land osv. er i bedste fald både for summariske og for lyriske til at være brugbare i en politisk sammenhæng – for hvem siger vi »vi« om? De økonomiske problemer opleves jo højst forskelligt i forskellige grupper i samfundet.

I virkeligheden er »vi« et af de mest indoktrinerende ord, der findes. Anvendt i den økonomisk-politiske debat antyder det en alle omfattende, *fælles* interesse over for nærmere angivne løsninger på foreliggende økonomiske problemer. Brugen af ordet »vi« legaliserer derved økonomisk-politiske indgreb, som bestemt ikke stiller alle grupper i befolkningen lige, under foregivende af, at de er »til alles bedste«. I virkeligheden er det som regel karakteristisk, at de ganske skarpt deler befolkningen op i grupper, der yder og betaler og grupper, der tager og får. Netop her finder vi »nogle af de faktorer, som danner baggrund for det nuværende samfunds konflikter«.

Et andet væsentligt problem i forbindelse med formidlingen af økonomisk-politiske udsagn er det forhold, at de økonomiske begreber, strukturer og sammenhænge analyseres og forstås på en række forskellige niveauer af, hvorvidt det er f.eks. individets, gruppens, statens eller verdens økonomi, der søges belyst. Men både de økonomiske overvejelser og beslutninger og konsekvenserne heraf hænger sammen som ærtehalm:

Vore helt personlige økonomiske handlinger som forbrugere vil f.eks. påvirke økonomien for de butikker, der handles i. Omvendt bestemmer butikspriserne, hvor mange varer den enkelte får for sine penge, når der købes ind. Borgernes indkomster, som de bl.a. tjener ved at arbejde i virksomhederne, er afgørende for, hvor store beløb kommunen og staten får ind ved skatteopkrævningen. På den anden side påvirker kommunens og statens udgifts- og skattepolitik økonomien både i husholdningerne og i erhvervslivet.

Blandt andet gennem bloktilskud og egnsudviklingsstøtte hænger kommunernes og statens økonomi sammen og gennem udenrigsomsætning og valutakurser lænkes landenes økonomi til hinanden.

Uoverskueligheden i dette netværk af delsammenhænge forstærkes af det forhold, at økonomiske løsningsforslag på ét niveau kun sjældent kan overføres til et andet, simpelthen fordi problemerne *ikke* er parallelle og derfor ikke skal behandles ens.

Vi oplever for tiden, at det ikke altid er lige så »rigtigt« at spare for at få overskud på budgettet og regnskabet, når der er tale om økonomien for en kommune eller staten, som det typisk er i en privat husstand. Hvis staten i krisetider strammer budgettet, vil besparelserne let resultere i arbejdsløshed. Og et samfund kan ikke afskedige sin arbejdskraft, hvis afsætningsmulighederne pludselig svigter – hjemme eller i udlandet – sådan som private virksomheder gør. Samfundet må i et vist omfang betragte lønnen til arbejdskraften som en »fast omkostning«, der *skal* betales – f.eks. i form af arbejdsløshedsunderstøttelse – hvad enten der produceres eller ej.

Et land har ikke nogen selvangivelse, hvor renteudgiften i forbindelse med forrentning af valutagælden kan trækkes fra som en omkostning, sådan som både forbrugeren og producenten kan det. Osv. Osv.

Vi må nok vedkende os, at vi er ret tilbøjelige til at betragte ethvert samfundsøkonomisk problem og de mulige løsninger af det ud fra en meget personlig synsvinkel, præget af en afvejning af egne fordele og ulemper. Ofte gør vi os vel ikke dette forhold klart, og vil måske endda hævde, at vi ser helt »objektivt« på problemerne og de foreslåede løsninger. Sandheden er naturligvis, at det er langt rimeligere at regne med, at vi ser subjektivt på de samfundsøkonomiske forhold, og at vi i økonomisk henseende – både alene og gennem organisationerne – handler ud fra helt personlige interesser – uden tanke på, hvorledes dette sandsynligvis vil påvirke andre gruppers økonomi. Det véd politikerne godt. Den politiske debat er netop præget af, at der lefles på individ- og

gruppeniveauet. Motivering: det gælder om at få folk ind i badeteltet og sætte krydset det rigtige sted.

Da Folketinget i 1967 ophævede den hidtil gældende ret for skatteyderne til at fratrække betalte skatter for året før i den selvangivne indkomst, var motivet da, at skattefradragsreglen var udemokratisk, fordi den – i overensstemmelse med »Matthæus-effekten« – gav til dem, der allerede havde, eller var det for at gøre det muligt at forøge skattetrykket generelt?

Når de såkaldte jordlove i 1963 i forbindelse med folkeafstemningen blev fremstillet som værende i alles interesse, var det så for at tilsløre den kendsgerning, at der her var tale om en rent politisk afgørelse: de som mente, at deres »naboer« nok ville være bedre end de selv til at handle med jord, burde føle sig tilskyndet til at stemme ja til lovene, mens de, der anså sig selv for at være suveræne som »jordforhandlere«, burde stemme nej.

Debatten om indekserede (dvs. værdifaste) lån i fast ejendom er påny blevet aktuel i forbindelse med et dobbelt politisk ønske om at give boligbyggeriet en saltvandsindsprøjtning og samtidig begrænse underskuddet på statsregnskabet. Denne debat bør inddrage overvejelser over sammenhængen mellem det faldende fødselstal og boligbehovet, erfaringerne om at byggeeksplosionen i 60'erne var stærkt medvirkende til en overophedning af økonomien, og eventuelle muligheder for en mere rationel – og for de forskellige aldersgrupper langt mere fleksibel – anvendelse af den eksisterende boligmasse. Det er *ikke* nok at lokke med indekslåneordningens fordel i form af et væsentligt fald i begyndelseshuslejen – begrænsningen af parcelhusfordelen hører med i billedet.

Endnu et eksempel på en økonomisk nyskabelse, som kan underbygge den menneskelige tendens til at opleve fremtidige økonomiske vanskeligheder i en perspektivisk forkortelse, er det såkaldte »Dankort« – et kreditkort, der kan forventes lanceret i nærmeste fremtid – formodentlig med en indbygget kredit til alle, som *kan* blive vanskelig at forvalte for økonomisk svagt funderede.

Det er svært – men åbenbart fornødent – at borgerne for at

overvinde forståelseskløften over for politikerne tilegner sig så megen »økonomisk dannelse«, at de i forbindelse med den politiske debat kan sætte fingrene – og spørgsmålstegnene – de rigtige steder. Analysen og kritikken af de økonomisk-politiske udsagn bør kunne ske på andre præmisser end dem, der springer ud af den enkeltes egne allernærmeste krav. Og politikerne må have mod til at gøre det klart, til fordel for hvem indgrebene sker, og hvem der skal betale – nu – og på lidt længere sigt. Det er jo nemlig sådan, at aftalelovens forbud mod »at udnytte andres enfold, letsind, uerfarenhed eller et mellem parterne bestående afhængighedsforhold« ikke gælder for politikere.

Det er pudsigt, at der med de relativt få ord, som findes i sproget, kan siges så meget sludder. – *Storm P.*

Modemeninger og modesprog

af Chr. Einfeldt

Det giver god mening at tale om Danmark som et industrisamfund.

Industriens produktion er jo den egentlige velfærdsbærer, det materielle grundlag for levestandard og offentlige ydelser og for et af verdens rigeste samfund.

»Vi lever af industrien . . .«, som Vilhelm Nielsen så rammende formulerer det i Modersmål-Selskabets årbog 1980.

For at denne forenklede virkelighedsbeskrivelse ikke skal stå ganske alene, erklærer forfatteren, at han samtidig fristes til at sige: »– Al vor fortræd er industriel«.

Trods den ironiske distance, der smiler ud af disse ord, lyder det næsten som et forsøg på en nudansk djævlebesværgelse, da man jo ikke længere slipper godt fra at beskylde hekse, tatere eller jøder for at stå bag samfundets ufuldkommenheder.

Også nutidsmennesker har behov for et djævlebegreb. Men man kan jo ikke nøjes med at afsky det onde eller den onde. De nedbrydende kræfter må indkredses, konkretiseres, navngives inden for den kendte begrebsverden.

Det har aldrig været nogen større kunst. Tag lidt sproglig kling-klang, bland det med nogle upræcise associationer om magt, bagstræb og tillukkethed – og tilføj nogle frygtindgydende spådomme om al den ulykke, din djævel vil nedkalde over dig. Så har du billedet af den onde selv.

Industrien f.eks. Eller *produktionen.*

Fra debatten ved vi jo så udmærket, at det er *industriproduktionen,* vi har at takke for sundhedstruende levnedsmidler, varer med indbygget forældelse, menneskelig nedslidning, udbytning, undertrykkelse, forurening, fordummelse, umyndiggørelse og forrådelse. For at nævne noget.

Vi står her og beskuer en modemening, som det er ret nemt at få applaus på – ikke mindst blandt samfundsborgere med et godt og sikkert udkomme, der hver den første smutter pænt ind på lønningskontoen uden hensyn til, hvordan industriens arbejdspladser monstro klarer sig.

Kliché-tænkning er moderigtig og forbrugervenlig. Man slipper for al ulejlighed med at justere sine standardforklaringer i takt med den reale udvikling, og man bliver nemt i stand til at løfte sin forestillingsverden op i en højere sfære, hvor end ikke virkelighedens storme medfører mindste luftning.

Det er så dejligt bekvemt.

Men det giver unægtelig nogle alvorlige samfundsproblemer, hvis modemeninger om industriproduktionens ondskabsfulde natur fører til, at industrien i bredere kredse bliver betragtet som det lige akkurat tålte skaffedyr.

Skulle denne modemening vinde alment indpas, vil det være absurd at tale om Danmark som et industrisamfund.

Blandt sprogets skildvagter hører man jævnligt en udtalt bekymring for, at industrialiseringen griber om sig i skrift og tale.

Som Vilhelm Nielsen skriver det: »Vi betragter og behandler hinanden som maskiner.« ... »Du er kun en del af et maskineri.«

Dette postulat skal ikke diskuteres her, men alene den påståede sproglige afsmitning på områder, der ligger uden for industriens kreds.

Det hævdes, at f.eks. begrebet ressource fra industrien vandrer ind på sproggebeter, der hidtil har været forskånet for industriel påvirkning, og at ordsammensætninger som ressourceperson, arbejdskraftressourcer og kandidatproduktion nu er almindelige, bl.a. i undervisningsverdenen.

Jeg synes ærlig talt også, man kunne finde nogle mere velvalgte og mere præcise sproglige udtryk end de nævnte.

Begrebet ressourceperson siger mig faktisk ikke et kuk, og jeg har ikke fundet noget menneske, der kunne give en fornuftig

oversættelse. Et par steder er jeg endog blevet mødt med en medlidende hovedrysten over, at jeg kunne beskæftige mig med den slags sprogflip.

Hvordan kan *ressource* som ord og ordbestanddel overhovedet vandre ud af fagsproglige anvendelser og ind i almene sammenhænge?

Kan det hænge sammen med, at ordet smager godt? – Og at man antages at være veluddannet og sprogmægtig, når man tør bruge det?

Jeg kan ikke give nogen bedre forklaring, men må tilføje, at jeg aldrig har hørt en industrialist anvende udtryk som »vor arbejdskraft-ressource« eller »ledige ressourcepersoner«. Så klodset udtrykker man sig ikke. Så klodset bliver der ikke tænkt på virksomhederne.

Selvfølgelig bruges og misbruges produktionsbegreber og -ord rundt omkring i det øvrige samfund.

Det er ofte modestrømninger som så mange andre, og man skal næppe lægge for meget i det.

Industrien har kun beskedne leverancer af nye ord og begreber til det almene sprog i forhold til, hvad popverdenen, pædagogerne og massemedierne kan præstere.

Sproglige nyskabelser har aldrig været industriens stærke side, bortset fra den nødvendige fagterminologi, som kun sjældent breder sig som generelle sprogfænomener.

Understrømmen i den sproglige fornyelsesproces kan være overordentlig vanskelig at spore. Hvordan kan f.eks. en organisationskvinde finde på at tale om den reducerede elevmasse eller en læge om, at patienten er blevet hospitaliseret?

Det er den slags sprogligt krukkeri, som vi næppe nogensinde undgår, og som man på den anden side ikke behøver at tage synderlig tungt på, fordi det ligesom andre naragtigheder vil få en kort levetid.

Når en organisme lever og fornyer sig, sådan som sproget altid vil gøre det, er det umuligt at undgå vildskud på stammen. Det er der ingen grund til at få ondt af. De forsvinder af sig selv.

Til alle tider har flokken af sprogets Jeronimus'er fået hjertekvabbelse over, at dagen i dag er anderledes, end dagen var i går.

Men når det nu engang er kommet dertil, at vi faktisk lever af den industrielle produktion – hvad enten det gefalder Jeronimus'erne eller ikke – så er der vel ikke noget synderlig forkert i, at personer, der er så privilegerede, at de ikke behøver at tilsmudse deres fingre på en industrivirksomhed, alligevel annammer nogle af industriens ord og bruger dem i andre sammenhænge. Det skal være dem vel undt.

Skulle sådanne beskedne sproglige afsmitninger give mindelser om, at velfærdssamfundet er et overstået stadium, hvis vi ikke formår at skabe en tilstrækkelig stor, konkurrencedygtig produktion i industrien, ville det heller ikke gøre noget.

Det, som man forstår, udtrykkes klart, og ordene til at sige det, indfinder sig nemt. – *Boileau*

Den sproglige kløft mellem eksperter og befolkning

af O. K. Petersen og Åge Valbak

Eksistensen af eksperter og befolkning skaber i sig selv en sprogkløft

Sålænge der har eksisteret eksperter og befolkning har man kendt den sproglige kløft mellem dem.

Ord er magt! I samfund udenfor de demokratiske har magthavere til alle tider behandlet ordet som et magtmiddel. Man kan bedre holde en almue i ave, hvis dens formuleringsevne er svag, og hvis magthaverne og deres eksperter får lov til at boltre sig i fagsprog, således at deres gøremål bliver uforståelige for befolkningen.

Med industrialiseringen er fulgt højt specialiseret viden samlet hos hver sit områdes eksperter.

Med sin viden forsynes eksperten med et sprogværktøj på sit specielle område. Det giver forklaringsvanskeligheder overfor alle andre – også eksperter på andre områder.

De sager, eksperter beskæftiger sig med er desuden ofte i sig selv vanskelige at forstå for befolkningen. Disse forhold skaber en formuleringsopgave – en oversættelse af ekspertordene til befolkningens sprog – en brobygning over sprogkløften.

Er der idag en sprogkløft mellem de offentligt ansatte og den danske befolkning?

Der var en sprogkløft mellem bonden og kongens lærde skrivere i det forrige århundrede. Der var en sprogkløft mellem arbejderen og retsassessoren i første halvdel af vort århundrede.

Der er også sprogkløfter i dagens industrialiserede Danmark f.eks. mellem den veluddannede arbejder og en embedsmand i ligningsdirektoratet og mellem dommeren og håndværksmesteren, som bliver dømt i en sag om overtrædelse af bygningsregler.

Og jo mere specialiseret samfundet bliver, jo bredere bliver sprogkløften – hvis der ikke bliver gjort noget ved det.

Jamen bliver befolkningens uddannelsesniveau ikke bestandigt højere, og medfører det ikke et rigere sprog og dermed en større forståelse af eksperterne?

Hertil siger Vilhelm Nielsen i Modersmål-Selskabets årbog 1980: »Det industrialiserede samfund har givet modersmålet bestandigt ringere vilkår og betingelser i de sidste 25 år«. Og Vilhelm Nielsen begrunder det med de dårligere vilkår for det sproglige vekselspil mellem forældre og børn i førskolealderen: »Dette vekselspil har fået stadig mindre tid, mindre plads og mindre stof at behandle. Forældrene har færre kræfter, mindre lyst og overskud til at tage opgaven op.«

Hertil kommer, at vort stærkeste massemedium TV muligvis bidrager til en dårligere sprogudvikling.

Den passive billedkigning overflødiggør det skrevne ord.

De dag- og ugeblade, der har størst succes (oplag) er fulgt godt med: Flere og større billeder og mindre tekstmængde.

Sammenfattende må man altså sige, at udviklingen af de sproglige forudsætninger hos befolkningen næppe er positiv.

Eksperterne idag sidder ikke i et elfenbenstårn

Mange af nutidens eksperter herunder embedsmændene har stor forståelse for deres informationsopgave og for vanskelighederne med sprogkløften. Men kun sjældent er information deres primære opgave.

Hertil kommer, at de fleste nye (svære) offentlige ord skabes på ét plan og skal informeres videre fra en række andre planer.

Politikerne og embedsmændene i et ministerium har ingen problemer med at tale om »mobilitetsfremmende ydelser«,

»grundskyldspromiller«, »skaderamte formuegoder«, »proportionalskattetræk«, »klienter« o.s.v. Men når sagsbehandleren sidder med »klienten«, så begynder kvalerne. For slet ikke at tale om, når man vil »skære det ud i pap« i en OBS udsendelse i TV eller lave en pjece.

Foruden de svære ord plages offentlig information stadig af cirkulæresprog.

Statens Byggeforskningsinstitut har fornylig foretaget en undersøgelse af den kommunale offentlige debat og heraf fremgår:

»Bortset fra forsøg på populær-udgaver er sproget og formuleringerne i kommunalt planlægningsmateriale et helt kapitel for sig i uforståelighed. Cirkulæreudtryk, lange indskudte sætninger og fagudtryk florerer. Typisk er de såkaldte forbeholds-sætninger. De starter med »såfremt« og »hvis« man gør det og det, og først til sidst kommer det, budskabet egentlig går ud på, nemlig at man kan få en byggetilladelse. Yndede er også udtryk som »det påhviler« og »den i planen viste«.

Den stigende informationsmængde vanskeliggør brobygningen

Informationsmængden stiger i takt med samfundets industrialisering og udvikling iøvrigt. Det skaber konkurrence om befolkningens opmærksomhed. Information fra eksperter til befolkning deltager på lige fod i den almene information, og dermed vanskeliggøres brobygningen over den sproglige kløft mellem eksperter og befolkning.

Derudover er den information, vi udsættes for, blevet uoverskuelig. Hvert sekund bejles der til vor opmærksomhed med oplysninger og budskaber. Hvad er resultatet?

Vi foretager en frasortering, og størstedelen sker ubevidst.

Vi kender situationen – en ven omtaler noget fra dagens avis, som vi trods læsning ikke har bemærket.

Vi frasorterer endog oplysninger, som vedkommer os, men som vi ikke bryder os om.

Eksemplet er avisen, der bragte en stor artikel om kræftfare ved rygning.

Et analyseinstitut spurgte læserne, hvad de havde læst i dagens avis, og hvad de huskede. Man fordelte resultatet i to bunker. Blandt rygerne var der 80 pct. som ikke havde bemærket artiklen om lungekræft! Blandt ikkerygerne havde 75% læst den!

Konkurrencen om den enkeltes opmærksomhed er blevet hård. Overskrifterne bliver større, billederne skrappere. Det er det, man er oppe imod, når man skal informere folk. I massemedierne er vilkårene ens for alle. For journalisten, der skriver, for annoncøren, der vil sælge, og for staten, som skal informere.

Staten og andre offentlige instanser har det af flere grunde sværest på disse brogede betingelser.

Vi har alle ret til oplysning om de pligter og rettigheder, vi har som samfundsborgere. Det offentlige har her en opgave, som understreges af endnu et forhold. I vort udviklede samfund befinder de fleste sig langt fra beslutningerne. Det fører til manglende viden, usikkerhed, aggressioner. Staten bliver en fjern størrelse. Hvor den offentlige information ikke varetages, bliver rettigheder ikke udnyttet og pligter misforstået.

Der er derfor brug for klar og forståelig oplysning.

Det er derfor ikke lige meget, om eksperter og befolkning forstår hinanden.

Der er således i høj grad brug for at bygge bro over sprogkløften.

Er der håb om bare en hængebro over den kløft?

Det er ikke vor sag at blande os i, hvad der bør gøres for at mindske sprogkløften gennem den brede indsats for at højne befolkningens sprogforståelse.

Vi skal kun pege på, at »ekspertsiden« har helt aktuelle muligheder for dog at hjælpe noget på skismet. F.eks. ved at søge bistand fra kommunikations- eller reklamebranchen.

Den stadigt skærpede konkurrence om forbrugerens/borgerens

opmærksomhed har udviklet en forbedring af teknikker og øget opfindsomhed indenfor branchen.

Dermed er naturligvis ikke sagt, at man kan overføre vareinformationens form til offentlig information.

Men erfaringerne om, hvordan man når frem med oplysning om en vare, kan udnyttes til at bringe oplysning om en ny lov frem til de rette modtagere.

Det gælder her, som ved vareinformation, at man kun kommer igennem, hvis man meddeler sig med udgangspunkt i modtagerens personlige interesser og forhåndsviden.

Det gælder tillige, at man må gøre sig sin målgruppe og dens særkende klar, sådan at man kan udforme sin information med klar adresse og med rigtigt valg af media.

Der er derfor ingen tvivl om, at det offentlige vil stå sig ved at trække stærkt på disse erfaringer.

For os er der derfor ingen tvivl om, at et nærmere samarbejde mellem offentlige myndigheder, myndighedernes informationsorganer og de private bureauer vil give et konkret bidrag til at bygge bro over den sproglige kløft mellem eksperter og befolkning.

Det dunkelt sagte er det dunkelt tænkte. – *Tegnér*

Tingsliggørelse i sproget – eksemplificeret ved ansvarsbegrebets udvikling

af Svend Erik Olsen

De sidste godt 100 års teknologisk-industrielle udvikling (herunder den videnskabelige udvikling) har haft og har stadig en enorm effekt på samfundets indretning og udvikling og dermed på samfundsmedlemmernes hele liv. Det ville være mærkeligt om ikke denne effekt også sås i sproget, der jo ikke kan løsrives fra samfundet.

Sproget ændres hele tiden både på udtrykssiden, udtalen af ordene, og på indholdssiden, ordenes betydning. Men langtfra alle ændringer er lige interessante for almindelige sprogbrugere. Mange ændringer er trivielle og en del er bare kuriøse. Og oftest bemærkes ændringerne i sproget da heller ikke, selv om disse kun kommer i stand via sprogbrugernes egen indsats. Det forholder sig som sprogforskeren W. D. Whitney i forrige århundrede hævdede: Sprogbrugerne anvender kun sproget ud fra deres egne interesser og formål, men herved opretholder og skaber de ubevidst selve sproget. Man kan også sige, at meget af det der sker i sproget og med sproget, går bag om ryggen på os.

Ordenes betydning, begreberne, ændres selvfølgelig når den verden vi taler om ændres. Ny viden, nye opfindelser og produkter sætter deres præg på vores begreber. Da man i sin tid nåede frem til, at hvaler ikke var fisk, men pattedyr, kom der skred i både vores begreb om fisk og om pattedyr.

Sprogets begreber er dog ikke kun passive afspejlinger af omverdenens påvirkninger. Begreberne virker selv formende på vores opfattelse af og holdninger overfor verdens fænomener. Og

dermed udvider eller indsnævrer (og eventuelt fordrejer) begreberne vores bevidsthed og handlemuligheder. Derfor kan det være vigtigt at gøre sig klart, hvad der sker på sprogets indholdsside med begreberne. En bevidstgørelse omkring de sproglige begrebers ændringer kan klargøre samfundsudviklingens tendenser og derved i det mindste gøre det muligt for os at forholde os aktivt til denne udvikling.

Tingsliggørelsen er en af de tendenser i samfundsudviklingen som ofte nævnes. Med tingsliggørelse menes, at menneskeafhængige størrelser eller forhold mellem mennesker opfattes som »ting«, der er uafhængige af mennesker, som »ting« med selvstændig, løsrevet eksistens.

Medvirkende i skabelsen af tingsliggørelsen er den teknologisk-industrielle og videnskabelige udvikling, der i forbindelse med samfundets funktionsmåde har gjort mange forhold og sammenhænge utroligt komplicerede og uigennemskuelige. Samtidig har udviklingen haft en tendens til at påvirke selve vores menneskeopfattelse i en mekanistisk, tingslig retning.

Hvis tingsliggørelsen er en faktisk forekommende tendens, vil den kunne ses i vores sprogbrug og vores opfattelse af verden. Dette er klart, fordi tingsliggørelse er et fænomen, hvis eksistens er definitionsmæssigt fastlagt som (bl.a.) et sprogbrugs- og opfattelsesfænomen. Interessant bliver det i denne forbindelse først, hvis man kan påvise, at tingsliggørelsen har præget nogen af vores centrale begreber. Og det mener jeg er tilfældet – og som eksempel vil jeg fremdrage ansvarsbegrebet.

I en aviskommentar om jagt har jeg fundet følgende formuleringer: »...hønerne har haft det store ansvar for bestandens formering...«, »Det er en af de regulerende faktorer, som naturen og ikke jægerne må bære ansvaret for.« og »...ræven er ansvarlig for spredning af smitten...«[1] I et essay af en kendt biolog forekommer følgende formulering i forbindelse med en omtale af enzymernes funktioner: »...disse er så igen ansvarlige for alle cellens kemiske processer.« Og om RNA stofferne siges det, at disse »...syntes at være ansvarlige for overførsel af hukommelse.«[2] I

radioen har jeg hørt denne formulering: »...koncentrerede man sig om at finde virus og bakterier, der kunne være ansvarlige for epidemien.«[3]. Sådan kunne jeg blive ved. Eksempler på hvad man kan kalde »tingsligt ansvar« er ikke så svære at finde.

Folk der bliver opmærksomme på det tingslige ansvar forbavses ofte. »Ansvar er noget som kun mennesker kan have« siger man. Stig Jørgensen, som også har lagt mærke til det tingslige ansvar, har i en aviskommentar drøftet fænomenet.[4] Her går han i rette med statsministeren, som på et tidspunkt skulle have gjort oliekrisen »ansvarlig« for den manglende balance i landets økonomi, og som derved har brugt ordet »ansvar« forkert.

Slår vi op under »ansvar« i »Ordbog over Det danske Sprog«, første bind fra 1919, finder vi ingen antydning af, at ordet skulle kunne anvendes på den tingslige facon. Heller ikke hvis vi slår op i den seneste udgave af »Nudansk Ordbog«, får vi noget at vide om muligheden for at gøre ting ansvarlige. Men i »Dansk Synonymordbog« (ved U. Albeck m.fl.) gøres der opmærksom på muligheden for at anvende »ansvarlig for« på linie med »årsag til«, og hermed åbnes døren for det tingslige ansvar.

Heller ikke i de store udenlandske ordbøger synes det at være almindeligt at nævne det tingslige ansvar. I »The American Heritage Dictionary of the English Language« fra 1969 findes dog en tilføjelse om brugen af ordet »ansvarlig« (»responsible«), hvor der gøres opmærksom på, at der ikke er enighed om, hvorvidt ordet kan anvendes om ikke-menneskelige foreteelser. 70% af et brugspanel kunne dog acceptere følgende formulering: »Mangelfuld konstruktion var ansvarlig for sammenstyrtningen«.

Forekomsten af det tingslige ansvar er altså en uomgængelig kendsgerning. Man kunne nu tænke sig, at ansvarsbegrebets udvidelse til også at dække det tingslige ansvar var af nyere dato, idet udvidelsen for eksempel kunne skyldes vor tids krise- og opløsningstendenser. I en mindre undersøgelse, som jeg har stået for, har de foreløbige resultater ikke bekræftet denne antagelse.

I undersøgelsen er en række årgange af »Ugeskrift for Læger« blevet kæmmet med henblik på forekomsten af tingslige ansvar. I

1979-årgangen af ugeskriftet blev blandt andet »mikroglia«, »kranie/hjernelæsion«, »transportprotein« og »cancersygdomme« tillagt ansvar. Det ældste eksempel på tingsligt ansvar er fundet i 1899-årgangen af ugeskriftet, hvor en forfatter ikke mere mente at »kunne gøre Urinsyren ansvarlig for« arthritikernes betændelser og nekroser. Dette eksempel er en enlig svale, men indenfor de sidste fire årtier forekommer det tingslige ansvar med en vis hyppighed. Den foreløbige konklusion må være, at det tingslige ansvar er trængt ind i sproget over en lang periode, og periodens start ser ud til at falde sammen med det tidspunkt, hvor accelerationen af den teknologisk-industrielle og videnskabelige udvikling sætter ind, og hvor tingsliggørelsen for alvor tager fat.

Stig Jørgensen har tidligere (i bogen »Ret og Samfund« fra 1970) gjort opmærksom på en udviklingslinie indenfor juraen. Han skriver: »Med udviklingen i retning af et teknologisk produktions- og velfærdssamfund i dette århundrede ser vi en tilsvarende udvikling i *objektiviserende* retning i retsreglerne.« Ansvaret er ligeledes blevet objektiviseret – det vil sige det er blevet uafhængigt af den ansvarliges skyld.[5]

Nu kan vi tilføje, at ikke alene er der sket en objektivisering af ansvaret, men ansvarsbegrebet er blevet udvidet i en tingslig retning. Denne udvidelse signalerer, at vores opfattelse og bedømmelse af ansvarlighed er blevet usikker og problematisk. Dette er selvfølgelig sket i forbindelse med den almindelige samfundsmæssige udvikling, hvor man udover den nævnte tingsliggørelse kan iagttage en anonymisering af ansvaret. Ove Hoff har i »Teknikkens Revolution« fra 1944 peget på, hvorledes ansvarsforflygtigelse ikke blot finder sted indenfor det politiske liv, men også i høj grad finder sted i erhvervslivet, hvor moderne finansierings- og ledelsesformer har gjort ansvaret anonymt.

Vi bør således ikke glemme eller overse, at der bag det tilsyneladende sprogsjuskeri med ordet »ansvar« ligger nogle komplicerede forhold og sammenhænge. Ved at fokusere på disse forhold og sammenhænge kan vi undgå den »kulturblindhed« som ellers let følger af en spontant fordømmende holdning. Det tingslige ansvar

afspejler jo den meget reelle tingsliggørelse i vores samfund. Også jeg er selvfølgelig betænkelig ved den tingslige udvidelse af ansvarsbegrebet, men jeg tror, at en indsats imod denne udvikling kræver en sammenhængende sprog- og samfundskritik.

Hertil kommer, at det er nødvendigt at overveje, hvad det er for en slags ansvar med tilhørende ansvarsbegreb, som vi ønsker bibeholdt eller udviklet. Det gamle ansvarsbegreb, hvor ansvaret var knyttet til enkeltstående personers individuelle og personlige skyld, var, som Stig Jørgensen fremhæver, knyttet til den idéverden som kulminerede med højkapitalismen i midten af forrige århundrede.[6] Et nyt ansvarsbegreb, hvor ansvaret er knyttet til en flerhed af personer i sociale relationer, er sikkert mere i pagt med udviklingen i vores samfund. Frembringelsen af dette ansvarsbegreb kan fremmes ved en bevidstgørelse omkring både sprog og samfund – samtidig og ikke mindst vil det kræve overvejelser og handlinger, der kan styrke og udvikle fællesskabet og folkestyret.

1. Terkel M.Terkelsen: »Jagt, hundegalskab og bureaukrati« i Berlingske Tidende 6.10.1979.
2. H.V.Brøndsted: »Kontroversielle essays« Kbh.: Lindhardt og Ringhof, 1975.
3. Fra »Radioavisen» kl.12 i Danmarks Radio 2.7.1981.
4. Stig Jørgensen: »Ansvar« i Berlingske Tidende 14.6.1979.
5. Se også Stig Jørgensens »Indledning« i artikelsamlingen »Skyld og Ansvar« (red. af S.Jørgensen) Kbh.: Juristforbundets Forlag, 1967.
6. Se ligeledes Stig Jørgensens »Indledning«.

Teatrets sprog

af Arne Aabenhus

Teatrets kunst adskiller sig fra de fleste andre kunstarter ved at være resultatet af en skabelsesproces på flere planer og med mange medvirkende. Om det færdige produkt, teaterforestillingen, får de forventede kunstneriske udtryk, det afhænger derfor af processens enkelte led.

Teatrets væsen er således at være formidler med udgangspunkt i en dramatisk tekst, skabe en helhed ud af de processer, der hver for sig har afgørende indflydelse på den måde, den færdige forestilling viser sig på.

Hvor formidlingen da bliver så intens, at dens signaler opfanges af et publikum, der engagerer sig med følelse og intellekt i forestillingen, meddigter, medskaber, dér har teatret et sprog.

Dramatikeren som kunstner henvender sig altså ikke direkte til sit publikum. Hans manus er et partitur, »der skriger efter at blive forløst på scenen« (Palle Skibelund om Erik Knudsens »Frihed det bedste guld«). Som symfoniens mange nodetegn først bliver begribelige for os, når dirigenten og hans musikere omsætter dem i tonesproget, sådan også med den dramatiske tekst. Den er meningsløs som tryksag, irriterende for de fleste at læse, men meningsfyldt på scenen.

Replikkerne i skuespilteksten svarer til nodetegnene. De er udkrystallisering af tankeforløb hos dramatikeren, men begrundelsen for, at replikken får netop det udsagn, den findes ikke beskrevet. Herved adskiller den dramatiske tekst sig fra f.eks. romanen og nærmer sig mere lyrikken.

Det er skuespilleren – måske med hjælp fra instruktøren – der må begrunde replikken, arbejde sig frem til hvordan den skal farves for at fremkalde den replik, medspilleren reagerer med. Og da udformningen af denne replik næsten altid vil slå tilbage til den foregående, vil den endelige replik ikke kunne fastlægges ved

skrivebordet, men i den fælles skabelsesproces, der må være loyal overfor den ramme, dramatikeren har lagt med situationens stramme handling og replikkens knappe form.

Hvor knapt dramatikeren kan udtrykke sig oplever vi f.eks. hos Garcia Lorca, hvis »Blodbryllup« indledes sådan i Poul la Cour's oversættelse:

(Et værelse med gulkalkede vægge)

Brudgommen	Mor.
(kommer ind)	
Moderen	Hvad er der?
Brudgommen	Jeg går nu.
Moderen	Hvorhen?
Brudgommen	Ud i vinmarken. (vil til at gå)
Moderen	Vent.
Brudgommen	Er der noget du vil?
Moderen	Frokosten, dreng.
Brudgommen	Det er ligemeget. Jeg spiser nogle druer. Giv mig kniven.
Moderen	Til hvad?
Brudgommen (ler)	Til at skære druer med.
Moderen	(siger mellem tænderne, mens hun leder efter den) Kniven, kniven... Forbandet være alle knive og den landstryger, der fandt på den.
Brudgommen	Lad os tale om noget andet.

– I sandhed en knap situation med ladede replikker for skuespilleren at begrunde ud fra sin viden, sine erfaringer, sin indlevelsesevne. Hans værktøjer er først og fremmest artikulation og gestikulation, skolet og disciplineret, så situationen gengives som »et spejl af en menneskelig virkelighed opbygget af det samme stof, hvormed vi erkender denne virkelighed: ordene« (Jørgen Fafner »En apologi for verslæren«). Ordene spændt i et rytmisk forløb, accentuerede, så der opnås en sprogets harmoni, der føjer sig ind i forestillingens, sammensat som den er af skuespillerens udfoldelse,

scenerummet med dets lyd og lys, dekorationer, musik og hvad der ellers bidrager til helheden.

Skabelsesprocessen er sammensat og lang. Teatrets sprog består af mange komponenter.

Heri må man finde årsagen til, at teatret som kunstart sjældent har været i kulturudviklingens front, som f.eks. maleriet, musikken og lyrikken.

Skuespilleren er bundet af sin skoling, sine erfaringer, af sit kendskab til teatrets prøvede virkemidler – og er han professionel vil han rimeligt nok være erhvervsmæssigt afhængig af sine evner til at demonstrere sine færdigheder.

Det er dette, der mere peger bagud end frem mod fornyelsen gennem eksperimenter.

Den mere bevidste placering af teatret i vor tids spændingsfelter – især de sociale og de politiske – har dog i nogen grad ændret dette. De små teatre har i deres kamp for blot at overleve ikke alene skabt et nyt og aktuelt repertoire med direkte stillingtagen til tidens problemer, men – og det er mere bemærkelsesværdigt og vil berettige dem til en plads i dansk teaterhistorie – de har skabt en helt ny teaterform, der forudsætter en anden skuespillerholdning og en uddannelse, der skoler skuespilleren til en mere total indsats – bl.a. med et stærkt udbygget kropssprog – for at begrunde ordet. Det talte som det uudtalte.

Samtidig har de små teatre vist, at teatret kan frigøre sig fra hele det tekniske apparatur som f.eks. Kjeld Abell lå under for. De har derved gjort teatret uafhængigt af scenerum og teatersalen og flyttet det til de mere ydmyge steder – skolestuen, gymnastiksalen, gaden f.eks. – og dèr mødt mennesker, der før næppe anede, hvad teater var.

Men som før antydet: denne form for teater kræver en langt større investering af skuespilleren end det mere traditionelle teater alene af den grund, at de små teatre som regel arbejder med få skuespillere i mange roller og så nær publikum, at masken opleves som en maske og ikke tjener til at understrege en rolles karakter.

Teatrets udviklingslinier peger i den retning, hvor de små teatre gør deres indsatser – uanset forøvrigt om de er professionelle eller amatører. – Grænserne her bliver mere og mere flydende og der findes alle mulige overgangs- og blandingsformer. – En teaterpædagog som latinamerikaneren Augusto Boal går et skridt videre, idet han i sit Forumteater infiltrerer sine skuespillere i f.eks. torvets mylder af mennesker, der først langt henne i »forestillingen« opdager, at de er medvirkende i et spil om deres stillingtagen – eller manglende stillingtagen – til udviklingen af det samfund, de er del af i byen eller i staten.

»Det er livsnødvendigt, at teatret har et budskab at bringe, men det er også nødvendigt, at vi har frimærket at sætte på, så brevet når frem«, sagde teaterprofessoren Ivar Holm for år tilbage ved en teaterkonference i Ebeltoft. Det efterleves nok i højere grad end forhen på teatret, selv om man må erkende at for mange af de store, gamle teatre fortsat interesserer sig mere for at have 100 pct. belægning i salonen end for, om der er et budskab at bringe de mennesker, man inviterer indenfor, og om man er sig bevidst om brevet er frankeret, så fællesoplevelsen får en chance.

– Ellers kan man lade sig nøje med TV-teatret, der som filmen mangler det dèt, der ophæver afstanden mellem scene og sal og får teatret til at gynge i den fællesoplevelse, hvori teatrets sprog har sit fornemste udtryk. –

Men vi kan ikke lade os nøje. »Det er vigtigere at støtte Petterson end Picasso«, hedder det i den svenske kulturpolitiske betænkning fra 1974. »Picasso skal nok klare sig, men Petterson skal have samfundets hjælp, hvis han skal gå i gang med muserne«.

Teatret i Danmark – igen det professionelle som amatørteatret – kan i dag glæde sig over samfundets bevågenhed, der udmøntes i kontant støtte af en størrelsesorden ingen ville have troet mulig, før vi fik Teaterloven af 1963.

Men samtidig må samfundet også stille krav til teatret, og teatret må stille krav til sig selv: at det ind i tidens omvurdering af og opbrud fra knæsatte normer er sig bevidst om sine muligheder for

at fremlægge og belyse aktuelle problemstillinger – om de findes i 2000-årige tekster eller på dramatikerens endnu blækvåde papirlapper er uden forskel – blot de findes og fremlægges.

Teatret erstatter derved på mange måder tidligere generationers foredragsholdere, der rundt om i forsamlingshusene netop fremlagde tidens problemstillinger og fik deres tilhørere til at debattere dem, til at tage stilling. De var med til at skabe et folk ud af almuen.

Teatret kan i dag fortsætte ved at forklare folket dets medmenneskelige ansvarlighed.

Teatret har i dag et smukt, føjeligt og bøjeligt, men stærkt sprog, og det har meget at bruge det til, – og det har mange, der føler sig forpligtet på at anvende det.

Formløsheden udøver, når den ritualiseres, lige så megen tvang som de stiveste og strengeste former. – *K.E.Løgstrup*

Om forfatterne

Dagmar Andreasen, f.1910, otte års skolegang aktiv i gruppeteaterarbejde i København 1933-41, fabriksarbejder 1935-74, i ligelønsgruppen 1971-73. Har udgivet »Fabriksliv«, 1973, »Den døde murer«, 1978, »En spade er en spade«, 1979, »Teaterarbejder«, 1980. Ivrig foredragsholder og politisk aktiv.

Aase Boesen, gårdmandskone i Oksenvad i Sønderjylland. Uddannet som instruktør i voksenpædagogik, knyttet til oplysningsbevægelsen »Folkevirke«, medlem af landbrugets oplysnings- og konferencevirksomheds udvalg for studiekredse. Medlem af Mediekommissionen.

Mogens Boman, direktør i EDB-rådet 1969-74, overbibliotekar på Universitetsbiblioteket 1975-76, projektdirektør for International Sundhedsplanlægning 1977-78. Siden 1979 generalsekretær i ATV-studieselskabet DANMEDIA. Forfatter til en lang række bøger samt radio- og TV-udsendelser.

Chr. Einfeldt, cand.polit. 1955, sekretær i Ministeriet for offentlige arbejder, kontorchef i Dansk Esso A/S, afdelingschef i FDM. Kom til Industrirådet i 1972, vicedirektør samme sted fra 1977.

Mogens Frohn Nielsen, f.1935. »Skipper«. Gør et stort og idealistisk arbejde for sine »hvalpe« på skonnerten FULTON. Forfatteren opgiver selv sin biografi således: Kom, så og sejlede. Formodes at ville dø ... senere. Påtænkt gravskrift: Her hviler jeg ... under protest!

Niels H. Frost, f.1938. Overlærer i Folkeskolen med dansk, samfundsfag, historie og fysik som fag. Beskikket censor i skriftlig/mundtlig dansk ved Folkeskolens afsluttende prøver. Arkivleder

for lokalhistorisk arkiv for Nørre-Alslev Kommune, redaktør ved samme arkivs årsskriftudgivelse.

Svend Heinild, f.1907. Lægeeksamen 1932, dr.med. 1942. Specialistanerkendt i intern medicin 1942, i pædiatri 1947. Overlæge ved Kysthospitalet på Refsnæs og Rigshospitalet 1948-77. Lektor ved Københavns Universitet. Forfatter, kronikør og foredragsholder. Litteraturanmelder ved Aktuelt.

Poul Erik Henriksen, f.1944. Udlært som blikkenslager og rørlægger, arbejde indenfor forskellige former for industrivirksomhed, på Danfoss fra 1974, tillidsmand samme sted fra 1976 og stedfortrædende fællestillidsmand fra 1980.

Mette Koefoed Bjørnsen, cand.polit. 1947. Forfatter til talrige lærebøger om samfundsforhold, økonomi og statistik. Lektor på Danmarks Lærerhøjskole. Stedfortrædende forligsmand 1979. Statens forligsmand i arbejdskonflikter januar 1982.

Arne Lund, f.1915, cand.polit. Leder af Dansk Arbejdsgiverforenings og Industrirådets erhvervsøkonomiske Institut 1940-46, lektor ved Aarhus Universitet 1946-51, afdelingsleder ved Europarådet, Strasbourg, 1952-54, direktør i Dansk Arbejdsgiverforening 1954-79. Forfatter af bøger og artikler om økonomi og arbejdsmarked, kommentator i Politiken fra 1980.

Vilhelm Nielsen, f.1917, cand.theol. 1941, sekretær i Dansk Ungdomssamvirke 1941-46. højskolelærer på Grundtvigs Højskole 1946-53, forstander for FCU 1953-64, seminarielektor på Zahles Seminarium 1964-67, forstander på Den frie Lærerskole i Ollerup 1967-71, undervisningsinspektør for folkehøjskolerne fra 1971.

Svend Erik Olsen, f.1946, mag.art. og cand.mag. i psykologi og sprogpsykologi. Kandidatstipendiat på Odense Universitet 1978-81.

O. K. Petersen, bureauejer. Arbejde i kommunikationsbranchen igennem 25 år. Grundlagde O.K.Petersens Reklamebureau 1972. Medlem af bestyrelsen i Danske Reklamebureauers Brancheforening.

Werner Rasmussen, Undervisningsministeriet. Civilingeniør 1939. Cand.polit. 1947. Undervisn.ass. ved Danmarks tekniske Højskole 1939-47. Kontorchef for produktivitetsudvalgene for industri, håndværk og handel indtil 1957. Direktør for tilsynet med den tekniske undervisning indtil 1965. Næstformand for planlægningsrådet for den højere undervisning 1965-74. Internationale opgaver siden 1951.

Povl Riis, f.1925. Medicinsk embedseksamen 1952, overlæge ved Københavns Amts Sygehusvæsen 1963, professor i intern medicin ved Københavns Universitet 1974, redaktionssekr. ved Ugeskrift for Læger 1957, hovedredaktør ved samme tidsskrift 1967. Redaktør af Bibliotek for Læger fra 1965 og Danish Medical Bulletin fra 1968. Formd. for Statens lægevidenskabelige Forskningsråd 1972-74, vicepræsident European Science Foundation, Strasbourg, 1974-77, formd. for Den centrale videnskabsetiske Komité i Danmark 1979.

Willy Sahl, arbejde ved landbruget, murerfaget og som chauffør. På Danfoss siden 1968. Fællestillidsmand samme sted fra 1970.

Gert Smistrup, f.1922. Journalist siden 1945. Lektor ved Danmarks Journalisthøjskole i fagene journalistik og sprogbehandling. Forfatter til »Fortsættes i næste nr.« og medforfatter til »Det sproglige service-eftersyn« og »Massekommunikation som erhverv«.

Åge Valbak, fhv.folketingsmand. Flere offentlige stillinger bl.a. som revalideringschef, rektor ved Den sociale Højskole i København og arbejdsformidlingschef i Københavnsområdet.

Arne Aabenhus, f.1913. Har virket i efterskole, folkeskole og socialt arbejde af forsk. art. Medstifter af Dansk Amatør Teater Samvirke i 1948 og dets forretningsfører 1948-79. Sekretariatsleder for Nordisk Amatørteaterråd siden 1967. Leder af teaterforlaget DRAMA.

Sproget er udtryk for et folks åndelige struktur. – *Anonym*

Sprogdebatten

I den danske presse har sproget været genstand for megen debat siden udsendelsen af Modersmål-Selskabets årbog 1980. Dette er helt i Selskabets ånd – vi ønsker en bred debat om modersmålet som inspiration til større opmærksomhed omkring vort sprogs problemer.

Vi bringer en fortegnelse over nogle af de indlæg,
der har været bragt:

Herluf Schmidt Thomsen
»Mundtligheden forsømmes i danskundervisningen«
Folkeskolen, årgang 97, nr.49 & 50

Hans Jørgen Lembourn
»Skal vi alle ende som veldresserede arbejdsslaver?«
Det ser sort ud for dansk kultur, sprog og egenart
Bogens Verden, årgang 62, nr.9

Asger Schultz
»Misrøgter vi modersmålet?«
Læsepædagogen, årgang 28, nr.7

Knud Holst
»Det danske sprog er en sær en«
Information, 13.10.1980

Povl Riis
»Dansk – brugt fagligt og privat«
Berlingske Tidende, 12.11.1980

Per Jespersen
»Sproget som udtryk for dansk kultur«
Kristeligt Dagblad, 5.1.1981

Poul Hansen
»Børn har dårligt ordforråd«
Næstved Tidende, 6.1.1981

Aase Wendel
»Mishandling i tale og skrift«
Fyens Stiftstidende, 29.1.1981

Eskild Bram
»Vort sprog«
Flensborg Avis, 30.1.1981

Dagmar Andreasen
»Alle de fine og vanskelige ord«
Politiken, 1.2.1981

Erik Sigsgaard
»Bladene får vinden til at blæse«
Bekymring over, at flere og flere elever får specialundervisning
Socialistisk Dagblad, 24.2.1981

C. Willum Hansen
»Stavning eller kaos«
Ålborg Stiftstidende, 22.3.1981

Lone Henningsen
»Vort modersmål er så dejligt – målrettet«
Anmeldelse af Modersmål-Selskabets årbog 1980
Berlingske Tidende, 2.4.1981

Per Jespersen
»Dansklærerens kulturelle ansvar«
Flensborg Avis, 10.4.1981

»Jeg har da selv prøvet at dumpe i«
Interview med Dagmar Andreasen
Fyens Amts Avis, 18.4.1981

Poul Hansen
»Samtalens årti«
Jyllandsposten, 27.4.1981

Knud Jarmstad
»Sprog, politik og sprogpolitik«
Information, 30.4.1981

Annelise Vestergaard
»Det danske sprogs kranke skæbne«
Anmeldelse af Modersmål-Selskabets debatoplæg
»Hvor går dansk hen?«
Jyllandsposten, 18.5.1981

»Sproget«
Leder i Flensborg Avis, 5.6.1981

Svend Heinild
»Selvom meningen er god: Sprogfattigdom er
åndelig fattigdom«
Aktuelt, 21.7.1981

Per Jespersen
»Vi efterlader vore børn i en fremmed verden«
Vestkysten, 30.7.1981

Tom Høyem
»Vi er ført ud i sproglig afmagt«
Kalundborg Folkeblad, 31.7.1981

Kaia Jacobsen
»Den levende arv«
Vestkysten, 22.8.1981

TIL KAMP MOD
MAGTESLØSHEDEN

BØGERNE FRA HARBY
Efterår 81

Jørgen Hinsby:
Kultur og sjæl

Jørgen Elbek:
Grundtvig og syvstjernen

Modersmål - Selskabets årbog 1981

O. Borgman Hansen:
En vej til samfundsfornyelse

F. A. Hayek:
Vejen til trældom

Johs. Hohlenberg:
Øjeblikket

Folk eller flok?

Helmut Schelsky:
Arbejder gør de andre

L. Kolakowski:
Den revolutionære ånd

Alexander Zinovjev:
Den lyse fremtid